2. fejezet

Szótagtalan fonológia

Szigetvári Péter

A nyelvészet feladata, hogy az emberi nyelvben fellelhető szabályszerűségeket felfedje és magyarázza. Ehhez modelleket kell készíteni, amelyek érthetővé teszik, hogy bizonyos jelenségek miért rendkívül gyakoriak, míg más — látszólag ugyanannyira elképzelhető — jelenségek szinte sohasem fordulnak elő. Az első nehézség, amivel a nyelvész szembetalálja magát az, hogy közvetlenül nem az emberi nyelvvel, hanem annak többezer megnyilvánulásával, a világ nyelveivel (pl. magyar, angol, szuahéli, kpokolo, kecsua) találkozik. Ezért többezer, önmagában is rendkívül összetett rendszer jellemzőiből kell elvonnia a lényegi vonásokat. Ráadásul az egyes nyelvekből is csak beszélőik általi megvalósításukat tapasztalja, a beszélők elméjében létező nyelvi rendszereket nem. A feladat mégsem teljesen reménytelen, a világ nyelvei mondattani és hangtani szempontból is meglepően hasonlóak egymáshoz; a ma legelterjedtebb nyelvelmélet szerint azért, mert az emberi elme mintázatát tükrözik.

Ebben a fejezetben egy, a fonológiai ábrázolásról alkotott elméletet mutatunk be. Ennek az elméletnek legfőbb jellemzője a **minimalizmus,** vagyis az a törekvés, hogy a lehető legkevesebbet feltételezze, másképpen fogalmazva a magyarázatul használható eszközök tára a lehető legkisebb legyen. Ezzel a módszerrel jónéhány fonológiai jelenség elemezhetetlen marad, mégis hasznosabb egy ilyen elmélet, mint egy mindent elemezni tudó, mert az utóbbi nehezebben tudja kiszűrni a rendkívüli jelenségeket, rendszerint olyan dolgokat is előfordulónak jósol, amilyenek valójában nem léteznek. Az elméletet oly módon fogjuk bemutatni, hogy az egyszerűbb esetektől a bonyolultabbak felé haladunk. Első megközelítésben számtalan közönséges jelenséget figyelmen kívül hagyunk, hogy később itt-ott lazítva a „játékszabályokon" ezeket is elemezhetővé tegyük. A fejezet végére sem adunk megoldást mindenre, elemezhetetlenek maradnak például a mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő szavak, valamint számtalan *s,* ill. *sz* hangot tartalmazó kapcsolat.

2.1 A nyelv két szintje

A nyelv közléseket képez le hangalakokra és hangalakokat közlésekre. Ez a leképezés a legritkább esetben jelent oda-vissza egyértelmű megfeleléseket. Hétköznapi nyelven úgy mondjuk, hogy a *kutya* hangsor szőrös, ugató állatot jelent, a szőrös, ugató állatot pedig a *kutya* hangsor jelzi. Mindeközben a *kutya* hangsort sokszor vonatkoztatjuk emberekre is, a szőrös, ugató állatokra pedig gyakran utalunk a *vizsla,* az *eb* vagy éppen a *dög* hangsorral.

Nincs ez másképpen a nyelv vizsgálatának részterületein, pl. az ennek a kötetnek tárgyát képező fonológiában sem. Vegyük például a következő négy szót:

(1) a. fogból b. fogtól c. fokból d. foktól

A magyar nyelvet ismerő beszélőkként tudjuk, ezek a szavak két-két részre bonthatók, az első a *fog-,* illetve *fok-* tő, a második a *-ból,* illetve a *-tól* rag. Talán észre sem vesszük, hogy a szótőként elkülönített részt az első szóban, (1a), [fog]-nak, a másodikban, (1b), viszont [fok]-nak ejtjük. Ésszerűnek látszik ettől a tapasztalatunktól eltekinteni, a két szó tövét — amint azt az anyanyelvi megérzésünknek itt jobban megfelelő helyesírás is sugallja — azonosnak feltételezni. Ugyanígy érdemes eljárnunk a másik két alak esetében: jóllehet (1c) tövét (1a)-éval, (1d)-ét pedig (1b)-ével azonos módon ejtjük ([fog]-nak, illetve [fok]-nak), mivel tudjuk, hogy ezúttal ismét két azonos — és az előzőétől eltérő — szótővel állunk szemben, a kiejtésbeli különbségüktől eltekinthetünk. Ennek a lépésnek az az eredménye, hogy a nyelv hangalakjának is két szintjét kell elkülönítenünk, a beszéd elhangzó jeleinek a szintjét, az ún. **felszíni ábrázolat**ot, és az emögött meghúzódó nyelvi jelek szintjét, az ún. **mögöttes ábrázolat**ot. A fenti példát ezen a két szinten mutatja be a (2) ábra.

(2)
$$\begin{tikzcd}[column sep=small] & \textit{fog} \arrow[dl, leftrightarrow] \arrow[dr, leftrightarrow] & & & \textit{fok} \arrow[dl, leftrightarrow] \arrow[dr, leftrightarrow] & \\ \text{[fog]} & & \text{[fok]} & \text{[fog]} & & \text{[fok]} \end{tikzcd}$$

A dőlten szedett felső sor a mögöttes ábrázolat, az alatta sorolt alakok a felszíni ábrázolat részei. A két szintet összekötő nyilak a közöttük levő leképezéseket jelképezik. A leképezések nem egyirányban történnek, hiszen a beszéd előállítása esetén a mögöttes alak képződik le a felszínire, megértésekor viszont éppen fordítva, a hallott felszíni alakból kell következtetnünk az általa jelölt mögöttes alakra.

A (2)-ben vázolt helyzet a **generatív nyelvtan** alapja. Ennek lényege — és egyben veszélye —, hogy a közvetlenül nem tapasztalható mögöttes alak eltérhet a felszíni alak(ok)tól, nem szükségszerű, hogy bármelyikükkel azonos legyen, mint (2)-ben. Alapelvként lefektethetjük, hogy a nyelvész által a beszélő tudatában megjelenőként feltételezett mögöttes alak szükségtelenül ne térjen el a tapasztalt felszíni alakoktól: lehetőleg ne legyen túl elvont. Az elvonatkoztatás végletét egy olyan nézet képviseli, amely szerint a fonológiai alakok mögöttes ábrázolata nem fonológiai elemeket, hanem elvont címkéket tartalmaz, amelyeknek a hangzó beszédre jellemző tulajdonságokkal való kapcsolatát csak a leképezés teremti meg. A nulla-hipotézis pedig az, hogy a mögöttes ábrázolat egybeesik a felszínivel, és így a leképezés üresjáratban pörög.[1] A *fogtól* esete mutatja, hogy hacsak nem akarunk a *fog* tőnek két különböző mögöttes alakot (*fog* és *fok*) feltenni, akkor a nulla-hipotézist alkalmasint fel kell adnunk és a bizonyos környezetekben (pl. a *-tól* rag előtt) a leképzésre kell bíznunk a felszíni alak ([fok]) létrehozását a mögöttesnek feltett *fog*-ból. (Vegyük észre, hogy még ha két mögöttes alakot feltételezünk is, akkor is szükségünk lesz egy olyan szabályra, amely meghatározza, hogy mikor vegyük elő az egyik és mikor a másik mögöttes alakot. Ez a szabály nem sokban fog különbözni a leképezéses modell megfelelő, *g*-t *k*-ra változtató lépésétől.)

2.2 A fonológiai ábrázolás alapelvei

Mint láttuk, a generatív nyelvtan fonológiamodellje kétszintes: egy mögöttes és egy felszíni ábrázolatot tartalmaz. Vizsgáljuk most azt meg, hogy milyen is egy fonológiai ábrázolat. Miután elvetettük azt a nézetet, amely szerint a mögöttes és a felszíni ábrázolat gyökeresen különbözne egymástól, fogadjuk el a másik végletet, ismét egy nulla-hipotézist, hogy ti. a két ábrázolat nem különbözik. Ez nem azt jelenti, hogy minden mögöttes alaknak ugyanaz a felszíni alak felel meg — ezt a kényelmes helyzetet, láttuk, nem lehet mindig fenntartani —, hanem csak azt, hogy milyensége alapján nem lehet megmondani egy ábrázolatról, hogy melyik szintre „való”.

[1] Ezekről a nézetekről l. Kiparsky 1973-at és az ott található hivatkozásokat.

Az előző pontban a fonológiai alakokat meglehetősen egyszerűsítve, betűkkel, illetve APhI jelekkel ábrázoltuk. Ez az elterjedt, és számos célnak megfelelő szokás azt a látszatot kelti, mintha a hangok oszthatatlan egészek volnának, és a példánkban emlegetett $g \to k$ változás (*fogtól*) egy hangnak a másikkal való felcserélése volna. Már a jelenség hagyományos elnevezése, **zöngésségi hasonulás,** is mutatja, hogy itt korántsem erről van szó. Köztudott, de némi kísérletezéssel is egyszerűen belátható, hogy a két érintett hang, a [ɡ] és a [k], sokkal jobban hasonlít egymásra, mint bármelyikük bármelyik más hangra. Egészen csekély a különbség közöttük, annyi, hogy az első ejtése esetén rezegnek a beszélő hangszalagjai, a másodiké esetén nem. Azt is megfigyelhetjük, hogy azonos környezetben más változások is történnek, például $b \to p$ (*dobtól*) vagy $z \to sz$ (*gáztól*). Nyilvánvaló, hogy nem véletlenül a *g* hang változik *k*-ra, és nem a *z*. Azt kell gondolnunk, hogy a *g* és a *k* hangok alkotóelemeinek nagy része azonos, jelöljük ezt K-val,[2] és csak egy alkotóelemükben, a zöngésségben (jele itt Z) térnek el. Ekkor a *g*-t K+Z-nek, a *k*-t K-nak ábrázolhatjuk, a hasonulást pedig a Z elem elvesztéseként értelmezhetjük. Természetesen a P+Z összetételű *b* hangból is a Z elem elvesztésével jön létre a *dobtól*-beli *p*, vagyis P. Amennyiben a hangokat oszthatatlan egészeknek tételeznénk fel, csak kevésbé kézenfekvő magyarázatai lehetnének ennek a szabályszerűségnek.

Egy másik megfigyelés, amit a zöngésségi hasonulással kapcsolatban tehetünk, az az, hogy a Z elem a többi elemtől függetlenül mozoghat. Vegyük például a *fokból* (ejtsd [foɡbol]) szót. A leképezés itt a $k \to g$ lépést tartalmazza, amit a Z elemnek a K-hoz való hozzátételeként értelmezhetünk. Ez, és az ehhez hasonló $sz \to z$ (pl. *mészből*), $p \to b$ (pl. *napból*) változások oka a ragkezdő *b,* amely szintén tartalmazza a Z elemet, emlékezzünk, az ábrázolata P+Z. Azt mondhatjuk tehát, hogy a *fokból* szó tővégi zöngésülésének forrása a ragkezdő hang zöngéssége, sőt mindkét hang zöngésségéért ugyanaz a Z elem felelős. A $kb \to gb$ változást a (3)-ban bemutatott módon ábrázolhatjuk.

(3)
$$\begin{array}{cccccc} k & b & & & gb & \\ \mathrm{K} & \mathrm{P} & & \mathrm{K} & & \mathrm{P} \\ & | & \to & & \diagdown & | \\ & \mathrm{Z} & & & & \mathrm{Z} \end{array}$$

[2] Mint alább látni fogjuk, a K-val jelölt tulajdonsághalmaz is tovább osztható, de ebben a példában ennek nincsen jelentősége.

Ebben az ábrában a Z elemet egy, a többiektől elkülönülő szinten, ún. **tengely**en ábrázoljuk, hogy függetlensége szembeötlő legyen. A vonalak az általuk összekötött elemek egyszerre való értelmezését jelzik, vagyis a hasonulás után a K és Z, valamint a P és Z elemeket egyszerre ejtjük (természetesen *g*- és *b*-ként). Szaknyelven azt mondjuk, hogy a Z elem értelmezési tartománya **kiterjed** a K által képviselt hangra is. Az ezzel a fonológiamodellel dolgozó elméleteket **autoszegmentális**nak nevezik. Egy alább megoldandó nehézségre már itt felhívjuk a figyelmet: az, hogy az egymással összekötött dallamelemeket egyszerre ejtjük, csak úgy értelmezhető helyesen, ha a felső (K-t és P-t tartalmazó) tengelyről indulunk ki. Ha a Z elemet felől nézzük az ábrázolatot, akkor joggal merül fel, hogy mindhárom dallamelemet egyszerre ejtsük, a két képzési helyű [g͡b] hangként. Ezt a bizonytalanságot elkerülhetjük egy egyéb okokból is bevezetendő újabb szintnek az ábrázolásba való beiktatásával.

Természetesen nemcsak a zöngésséget képviselő Z elem viselkedik a hangok egyéb részeitől függetlenül. Az orrhangok képzési hely szerinti hasonulása — pl. *np* → *mp* (*színpad*) — arra utal, hogy az eddig P-nek és K-nak jelölt hangokat is tovább kell bontanunk. Az említett példában a *p* ajakhang mivoltát (a jele legyen U) kell leválasztanunk egyéb tulajdonságaitól, amelyeket jelöljünk a legpőrébb, a glottális zárhang ʔ jelével. Az orrhangúságot N-nel rövidítve a folyamatot (4) szerint ábrázolhatjuk.

(4)
$$\begin{array}{ccccc} n & p & & \multicolumn{2}{c}{mp} \\ \mathrm{N} & \text{ʔ} & & \mathrm{N} & \text{ʔ} \\ & | & \rightarrow & & | \\ & \mathrm{U} & & & \mathrm{U} \end{array}$$

A hangok bontása persze véges lehetőség: a Z elemet alkalmasint nem lehet szételemezni, míg a P-t, mint látjuk, igen. A tovább nem bontható hangalkatrészeket **dallamelem**eknek hívjuk, tartózkodási helyüket pedig **dallamtengely**eknek.[3] Jelen fejezetnek nem feladata a dallamelemek pon-

[3] Fontos elhatárolnunk a *dallam* szónak az ebben a fejezetben használt értelmét a hanglejtés tanulmányozásakor bevezetett beszéd*dallam*ától, ami a hangmagasság változásainak mintázata. Az itt említett dallamelemek egy-egy hang artikulációs/akusztikus tulajdonságait kódolják, a hangmagasságot csak az ún. tonális nyelvek magánhangzói esetében. A dallamnak ez a jelentése a mindjárt bevezetendő hangváz képviselte ritmussal áll szemben.

tos meghatározása, az itt ismertetett dallamelemek egy részét csak a példa kedvéért vezettük be.[4]

A (3)-ban és (4)-ben létrejövő szerkezeteket **részleges ikerhang**oknak nevezi a fonológiaelmélet. Ezeket az különbözteti meg a — például teljes hasonulás útján létrejövő — valódi ikerhangoktól, hogy elemeiknek csak egy része közös, szemben az utóbbiakkal, amelyek összes elemüket közösen birtokolják (pl. *bakkal*). Amennyiben ezeket az alakulatokat is az eddig vázolt módon kívánjuk ábrázolni, nehézségbe ütközünk: nem világos, hogy az értelmezési tartományukat kiterjesztő dallamelemek hova is terjednek ki. Az eddig megismert részleges hasonulások esetén a hasonuló hangnak mindig volt önálló tartalma (a (4)-ben például az N elem), amivel a hasonító hang kiterjedő dallamelemét összeköthettük. Valódi ikerhangok esetén a hasonuló hang mintegy kiürül, teljesen elveszti önállóságát. Szükségünk lenne tehát egy olyan részre is a hangok ábrázolásában, amely a hangot fonetikai tulajdonságai nélkül képviselné. Ez teljes hasonulás esetén is megmaradna, és a kiterjedő dallamelem(ek) ehhez csatlakozhatnának. A hangokat képviselő elemek alkotják az ún. **hangváz**at, más szóval időzítési tengelyt vagy gerincet. Ezeket a különleges elemeket a hangváz pontjaiként fogjuk emlegetni. (5)-ben adjuk a már említett *bakkal* alakban bekövetkező *kv* → *kk*[5] változás ábrázolását. (A *v* hangot alkotó dallamelemeket összevontan jelöljük.)

(5)
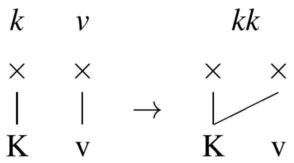

Ez az ábrázolásmód megoldja azt a feljebb megfogalmazott problémát is, hogy eltérő értelmezéseket kaphatunk attól függően, hogy az ábrázolást melyik tengelyről nézzük. A hangváz alkalmazásával ez a dilemma megoldható: kössük ki, hogy a fonetikai értelmezés balról jobbra haladva a hangváz egy-egy pontjához kötött dallamelemeket veszi figyelembe, az egyes dallamelemek tulajdonképpen nem egymáshoz, hanem egyesével a

[4] A dallamelemeknek egy lehetséges — és itt hallgatólagosan feltételezett — elméletéről l. Szigetvári 1998 : 168–181.

[5] Itt nem kívánunk azzal foglalkozni, hogy a ragkezdő mássalhangzó valóban *v*-e, vagy valamilyen elvontabb dolog.

hangváz megfelelő pontjához vannak kötve. Ennek fényében a (6)-beli két ábrázolatot egymással azonosnak tekintjük. Elképzelhető, de itt nem vizsgált lehetőség ezeknek az ábrázolatoknak különbözőként való értelmezése. (A görög betűk közelebbről meg nem határozott dallamelemeket jelölnek.)

(6) a. 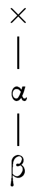

b. 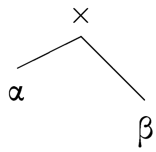

Visszatérve az (5)-beli ábrázolatra megfigyelhetjük, hogy az ikerhangok meghatározó tulajdonsága, hogy egy vagy több dallamelem a hangváznak egyszerre több pontjához csatlakozik. Ez a modell érthetőbbé teszi azt a megfigyelést, hogy a (valódi) ikerhangok bizonyos szempontból egységesen viselkednek (hiszen mindkét tagjukat ugyanaz a dallamelem-halmaz határozza meg), másfelől nézve viszont kéttagúak (például iker mássalhangzókat sokszor szótaghatár oszt ketté). Adódik, hogy a hosszú magánhangzókat hasonló módon, két vázponthoz kapcsolva ábrázoljuk. Ennek hasznosságát mutatja a (7b) ábrázolat.[6]

A hangváz szükségessége mellett felhozott érvek között találjuk a **pótlónyúlás** jelenségét is. Számtalan nyelvben találkozunk azzal, hogy két folyamat, egy hang eltűnése vagy rövidülése és egy, a környezetében levő hang megnyúlása, együtt jár. Példaként említhetjük az *erre, orra* szavak szokásos, hosszú magánhangzóval és rövid mássalhangzóval való ejtését (átírva [ɛːrɛ], [oːrɒ]),[7] vagy a mássalhangzó előtti *l* eltűnését (pl. *polc,* itt ejtsd [poːʦ]). Ha ezekben a folyamatokban a mássalhangzó eltűnése, illetve

[6] A hangváz egyik alternatív neve, az időzítési tengely, arra utal, hogy a hangváz pontjai adott időszakaszoknak, az ott elhangzó beszédfoszlánynak a képviselői. Ezt valóban így képzeljük, ebből azonban nem következik, hogy két vázpont kétszer annyi idő alatt „hangzik el”, mint egy. Vagyis egy rövid magánhangzó (amit egyetlen vázpont képvisel) és egy hosszú (amit kettő) időbeli kiterjedése nem feltétlenül 1 : 2 arányban áll egymással: a *fonológiai* ábrázolás csak a fonológiai oppozíciót jeleníti meg és nem fordítható le ilyen közvetlen módon a fizikai szintre.

[7] Természetesen nem kötelező az *orra* és *óra* szavak azonos módon való ejtése, tapasztalatom szerint azonban igen gyakori.

rövidülése a hang egészének, illetve első tagjának eltűnését jelentené, akkor érthetetlen lenne, miért nyúlik a helyszín előtti magánhangzó. A hangváz létezése magyarázatot nyújt a két esemény elválaszthatatlanságára: az eltűnő mássalhangzónak csak a dallamelemei törlődnek, sőt, nem is törlődnek, csupán a hangváz adott pontjával való összeköttetésük szűnik meg, a pont ott marad és így kiterjedhetnek rá a szomszédos dallamelemek. A két hasonló folyamat ábrázolatát (7a)-ban (*polc*) és (7b)-ben (*orra*) közöljük, a dallamelemeket ismét közérthetőbb módon, összevonva, a hagyományos helyesírással jelöljük.

(7) a.

Az ábrában a szaggatott vonal a kiterjedő, az átmetszett vonal pedig a megszűnő értelmezési tartományt jelöli. Az *l* hang dallamelemeit tehát nem kell törölnünk, azok továbbra is az ábrázolat részei maradnak. A fonetikai értelmezésre ugyanakkor nincsen hatásuk, hiszen az a hangváz pontjait veszi sorra, onnan pedig nem vezet út hozzájuk. Annak, hogy az ábrázolat elemeit nem törölhetjük, fontos elméleti következménye, hogy a folyamataink monotónok maradnak.[8] A törlés igen erős eszköz, miközben egyik célunk, hogy „szelid”, önszabályozó rendszert alkossunk. Felmerülhet, hogy az ábrázolás elemeit összekötő vonalak törlése nem mond-e mindennek ellent. A válasz nemleges, hiszen ezek a vonalak csak a két elem közötti kapcsolatot jelzik, maguk nem elemei az ábrázolásnak. Míg elképzelhető önmagában egy vázpont is, egy dallemelem is, addig egy vonalnak csak akkor van értelme, ha a két végén vannak elemek, amiket összeköt.

Összefoglalásképpen a következőket állapíthatjuk meg: a hangok különböző tulajdonságai egymástól függetlenül viselkedhetnek, amit úgy ábrázolhatunk, hogy az együtt elhangzó tulajdonságokat vonalakkal kötjük össze. Az ikerhangok ilyen ábrázolásához szükség van egy fonetikai tulajdonságokkal nem bíró elemre, ezért a többi elemet ezekhez a hangvázat alkotó pontokhoz fogjuk kötni az (5)-ben bemutatott módon.

[8] Egy folyamat monotón, ha nem töröl információt, vagyis az ábrázolat elemei hiánytalanul megmaradnak. A témáról bővebben l. Kálmán 1989.

2.3 Szótagszerkezet

Az eddigiekben megismertük a fonológiai ábrázolás „alsó”, hangváz alatti[9] felét. Ebben a pontban a hangváz feletti szerveződést vizsgáljuk meg, de már itt érdemes jelezni, hogy a fejezet későbbi részében az itt vázolandó szerkezeteket el fogjuk vetni.

A prozódiai szerkezet — a dallamtengelyekkel szemben — szükségszerűen hierarchikus szerveződés. Legalsó szintjén a szótagszerkezet alkotóelemeit találjuk, ennek fölérendeltjei a ütemek, a prozódiai szavak stb. Jelen vizsgálatunk a szótagszerkezetre korlátozódik, csak futólag fogjuk érinteni a fonológiai ütemek szintjét. Még mielőtt ábrázolni kívánjuk a szótagszerkezetet, fel kell tennünk a kérdést, hogy mi indít erre. Igaz ugyan, hogy például a magyar anyanyelvű beszélőkben él az a megérzés, hogy a hangsorok szótagokra oszthatóak, ez nem feltétlenül igazolja, hogy egy, a szótagoknak megfelelő egységet az elméletbe is fel kell vennünk. Erre ugyanis csak akkor van szükség, ha az elmélet sikeres működéséhez, vagy lényeges egyszerűsödéséhez járul hozzá az adott elem, esetünkben a szótag. Ilyen jelenség, számos egyéb eset között, például a standard északnémet zörejhang-zöngétlenedés, ami legegyszerűbben a szótag végére való hivatkozással fogalmazható meg (l. pl. Brockhaus 1995 : 23): pl. *Ad.ler* [ʔaːtlɐ][10] ’sas’, de *A.dresse* [ʔadrɛsə] ’cím’. A példákban a szótaghatárt ponttal jelöltük; látható, hogy a zöngétlenedés akkor történik meg, ha a zörejhang (itt a *d*) a szótaghatár előtt (a szótag végén) van, de akkor nem, ha a szótaghatár után (a szótag elején) találjuk. Lássuk most már, hogyan kódolhatjuk a szótagot az ábrázolásba.

A szótagszerkezet ábrázolásának legegyszerűbb módja a (8)-ban bemutatott „lapos” szótagfa, amelyben az egy szótaghoz tartozó hangokat egy-egy szótagcsomópont alá gyűjtjük. (A szokást követve σ-val jelöljük a szótagcsomópontot.)

[9] Természetesen az „alsó” itt csak egy tipográfiai szokást ír le, nem szükségszerű, hogy alá- és fölérendeltségi viszonyt tételezzünk fel a dallamelemek és az ebben a pontban tárgyalandó prozódiai szerkezet között.

[10] Mivel itt nincs váltakozás, feltételezhetjük azt is, hogy itt nem zöngétlenedés, hanem eleve egy zöngétlen hang van. A déli Hochlautungban található *d* zöngéssége érv amellett, hogy ebben a szóban is szótagvégi zöngétlenedéssel állunk szemben.

(8) a. 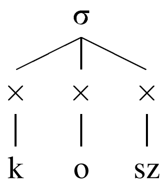

b. 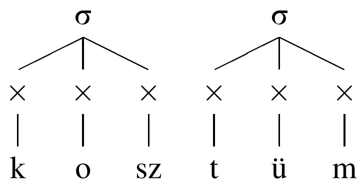

Ez az ábrázolás azonban túlzottan egyszerűsít. Nem teszi például megkülönböztethetővé a magánhangzóval kezdődő szótagokat a mássalhangzóval kezdődőektől, pedig erre szükség van, amint azt például a határozott névelő megfelelő alakjának kiválasztása mutatja. (Az *a* és *az* közötti választás a következő szó kezdőhangján múlik: *a kosz,* de *az ősz.*) A megoldást két irányban is kereshetjük. Felválthatjuk egyfelől a hangváz pontjait olyan elemekkel, amelyek az adott hangnak minimális jellemzőjét, azt ti., hogy magán- vagy mássalhangzó, tartalmazzák. Ebben az esetben a *kosz* és *ősz* szavakat a következőképpen ábrázolhatjuk.

(9) a. 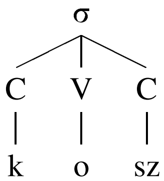

b. 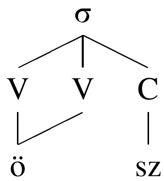

A második szó hangváza különbözik az elsőétől, hiszen a második szó magánhangzóval kezdődik. (Ennek a magánhangzónak a hosszúságát természetesen az jelzi, hogy az *ö* dallamelemei két vázponthoz csatlakoznak.) Ha az elméletépítés folyamán ebbe az irányba indulunk, akkor egy-egy hang fonetikai tulajdonságainak egy részét, magán-, ill. mássalhangzósságát a dallamelemek szintje mellett a hangvázon is ábrázoljuk. A (9)-beli ábrázolatok tulajdonképpen kétszeresen kódolják a hangok tulajdonságait, pl. a *k*-ról önmagában is megállapíthatjuk, hogy mássalhangzó, míg az *o*-ról, hogy magánhangzó. Feleslegesnek tűnik ugyanezt a hangvázon is megjeleníteni. A (10)-ben bemutatott ábrázolatok lehetetlenek.

(10) a. 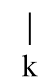

b. 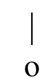

Mégsem érdemes teljesen elvetnünk ezt a lehetőséget. Egy ilyen döntés következményeinek a kiaknázására a későbbiekben visszatérünk.

A másik megoldás az, hogy a szótagfát bővítjük oly módon, hogy további csomópontokat vezetünk be a szótag alatt. Vessük össze a *trend* szó két ábrázolatát.

(11) a. b.

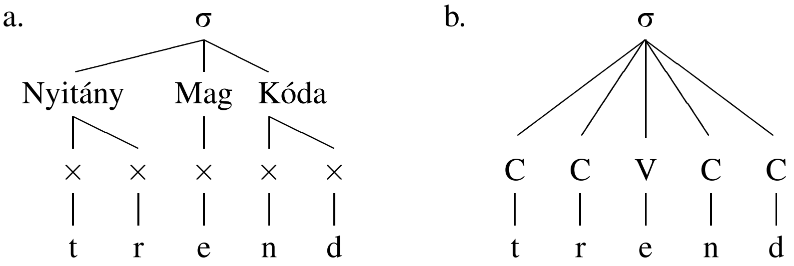

A (11a)-beli szótagösszetevők közül a **mag** jellemzően a szótag központjában elhelyezkedő magánhangzót, a **nyitány**[11] és a **kóda** pedig a szótag szélein levő mássalhangzó(ka)t tartalmazza. Ilyen értelemben két ábrázolat azonos értékű, amennyiben a (11a)-ban nyitány és kóda uralta vázpontoknak a (11b)-ben C, a mag uralta vázpontnak pedig V felel meg. Azonban a különbségük is jelentős: míg a szótagösszetevők közelebbi viszonyt alakítanak ki tagjaik között, addig a lapos szótagfa azt jósolja, hogy példánkban a *tr* kapcsolat tagjai közötti viszony azonos, de legalábbis hasonló, mint a *re, en, nd* kapcsolatok tagjai közötti. A tapasztalat azt mutatja, hogy míg egy szó-eleji mássalhangzó-kapcsolat két fele között valóban van valamiféle viszony — nem alkothat ilyen kapcsolatot bármely két mássalhangzó: van pl. *tr, pl,* de nincs *rt, lp*; ezeket **fonotaktikai megszorítás**oknak hívjuk—, addig bármely mássalhangzót tetszőleges magánhangzó követhet egy szótagon belül: a CV alakú szótagok száma egy adott nyelvben gyakorlatilag $x \times y$, ahol x a nyelv mássalhangzóinak, y pedig magánhangzóinak száma.[12] A nyitánybeli hangok tehát egymástól függnek, míg a nyitány és a mag tartalma független egymástól. Vagyis a (11a)-ban

[11] A szótagnyitányt nevezik szótagkezdetnek is. Itt azért választjuk az előbbi megnevezést, hogy a későbbi ábrákbeli rövidítése ne ütközzön a kódáéval (amelynek kevésbé elterjedt megnevezése a zárlat).

[12] Kivételesen akadhatnak elő nem forduló CV kapcsolatok, ezek száma azonban mindig lényegesen alacsonyabb pl. a szóeleji mássalhangzó-kapcsolatoknál hiányzó eseteknél.

vázolt szótagfa ugyan összetettebb, mint a (11b)-beli, vannak tények, amelyek az előbbi elfogadását teszik szükségessé. Láttuk azt is, hogy a szótagösszetevőket alkalmazó ábrázolatból levezethető a hangváz pontjainak C-sége és V-sége: a megkülönböztetetlen ×-eket uraló összetevő meghatározza, hogy az adott vázponthoz mássalhangzó vagy magánhangzó csatlakozik.

Lássuk tehát, hogyan különbözteti meg egy (11a)-féle szótagfa a mássalhangzóval kezdődő szavakat a magánhangzóval kezdődőektől, azaz, mire hivatkozik az *a* és *az* között választó szabály. (12a) a *kosz,* (12b) pedig az *ősz* szó egy lehetséges ábrázolata.

(12) a.

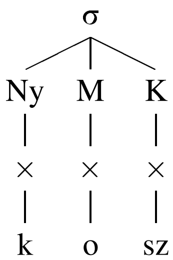

b.

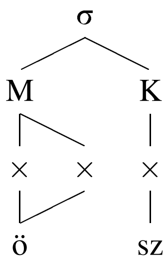

Ez a két ábrázolat annyiban megfelel elvárásainknak, hogy szerkezetileg elkülöníti a két esetet: fel tudjuk írni azt a szabályt, amelyik helyesen rendeli a nyitánnyal kezdődő szavakhoz a határozott névelő *a,* a maggal kezdődőekhez pedig *az* alakját. Csakhogy a nyelvelmélet ennél többre vágyik. A szavaknak a (12)-beli különbsége nem *magyarázza,* hogy miért éppen a nyitány-kezdetű szavakhoz járul az *a,* és miért nem fordítva. Nagyobb a magyarázó ereje annak, ha a (13)-ban bemutatott módon ábrázoljuk ezt a különbséget.

(13) a.

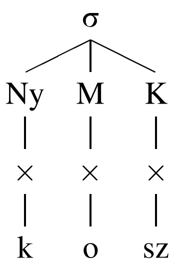

b.

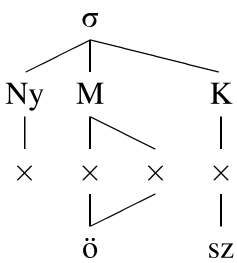

Itt azt láthatjuk, hogy egy magánhangzóval kezdődő szó szótagszerkezetét tekintve ugyanúgy nyitánnyal kezdődik, de a mássalhangzó-kezdedűektől eltérően ez a nyitány üres, azaz nem tartoznak hozzá dallamelemek. Ha feltételezzük továbbá, hogy a határozott névelő ábrázolatának a különlegessége abban rejlik, hogy a *z*-t képviselő dallamelemek nem kötődnek vázponthoz, mert nincsen hozzájuk rendelt vázpont, ezek a dallamelemek úgymond **lebeg**nek, akkor a (14)-ben vázolt elemzését adhatjuk ennek a jelenségnek.

(14) a.
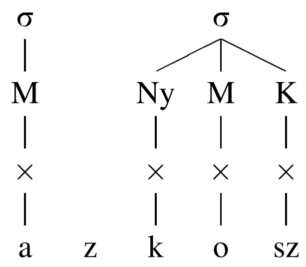

b.
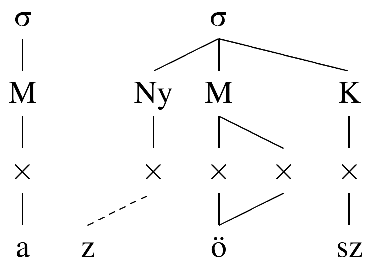

Ez az elemzés elméleti szempontból értékesebb az előzőnél — amelyet a (12)-ben láttunk —, hiszen nem csak „kijönnek” vele a tapasztalt alakok (*a kosz,* de *az ősz*), hanem valamiféle magyarázatot is nyújt arra, hogy miért mássalhangzó előtt találjuk az *a,* magánhangzó előtt pedig az *az* alakot: csak az utóbbiak rendelkeznek azzal az üres nyitánnyal, amelyikhez csatlakozva a névelő lebegő *z*-je megjelenhet a felszínen. E nélkül a mentőöv nélkül a lebegő dallamelemek nem ejtődnek, hiszen, mint korábban már megállapítottuk, az ábrázolat fonetikai értelmezése a hangváz pontjait veszi sorra és csak azokat a dallamelemeket veszi figyelembe, amelyek a hangváz adott pontjához vannak kötve.

A mostanra kialakult szótagfával szemben emelhető kifogások sorába tartozik az, hogy megszegi azt az elvet, miszerint az ábrázolást alkotó gráfok csomópontjaiból lefelé, az általuk uralt csomópontok felé legfeljebb két él indulhat. Hogy egy ilyen elvet feltegyünk, annak az az oka, hogy ha megengedünk háromfelé elágazó csomópontokat, akkor nehéz lesz elfogadható érvet találni a négy- vagy még többfelé elágazó csomópontok ellen. Így viszont az elmélet megszorítottsága és ezzel komolysága kerül veszélybe. Gondoljuk meg, ha egy csomópont csak egy vagy két másik csomópontot uralhat, akkor a következő két lehetőség közül választhatunk: elágazik-e vagy nem ágazik el. Ha viszont három vagy több csomópontot is uralhat, akkor a döntés minőségileg lesz más, olyan, amilyent az itt kialakítandó szigorú rendszerben nem kívánunk elfogadni. A kétfelé ágazó csomópont a minimum, ami lefelé bővülő szerkezet létrehozásához szükséges. Az elméleti minimalizmus követelménye, hogy egyben a maximum is legyen.

A legfeljebb kétfelé ágazósság elvét szótagfánkban maga a szótag csomópont sérti meg, hiszen háromfelé ágazik. Megoldást az jelentene, ha az általa uralt három csomópont, a nyitány, a mag és a kóda közül valamelyik kettőt egymással szorosabban összetartozónak tudnánk tekinteni, és ezért egy összetevőbe összevonni. A legelterjedtebb elképzelés az, hogy a magot és a kódát vonjuk össze egy **rím** nevű szótagösszetevőbe. Az emellett felsorakoztatható érvek között említhetjük azt, hogy számos nyelvben szótagsúly szempontjából a zárt szótag (CVC/VC) a hosszú magánhangzójú szótaggal (CVV/VV) azonos súlyúnak minősül — pl. a hangsúly helyének kijelölésekor. A **zártszótagbeli rövidség** szintén a rím egysége mellett szól: hogy a zárt szótagok magánhangzója miért rövid, szemben a nyílt szótagokéval, amely lehet hosszú is (pl. *búza,* de *bunda*/**búnda*; *róna,* de *ronda*/**rónda*), azzal magyarázhatjuk, hogy a rím tartalmát legfeljebb két vázpontban korlátozzuk.[13]

A legfeljebb kétfelé ágazó csomópontokból felépülő szótagfát a (15)-ben vázolt módon képzeljük el. Mint látjuk, itt a szótagcsomópont közvetlenül csak két szótagösszetevőt — a nyitányt és a rímet — ural, így nem kell háromfelé ágazónak feltételeznünk.

(15)

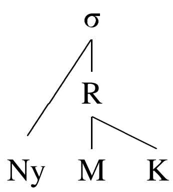

[13] A magyar esetében a kép nem ilyen tiszta: jónéhány ellenpéldát találunk, pl. *vándor, bűz, bűzlik, bóvli* stb. Később látni fogjuk, hogy az ilyen szavak (egy része) csak látszólagosan sérti meg a megkötést.

2.4 Van-e szótag?

Van azonban egy alternatív módszer is a háromosztatú szótagcsomópont elkerülésére, mégpedig az, hogy egyáltalán nem feltételezünk ilyen csomópontot, azaz a szótag fonológiaelmélet-beli státuszát kérdőjelezzük meg. E mellett az elsőre talán ijesztőnek tetsző lépés mellett számos érv szól. A tudományos elméletek egyik alapelve az az Occam borotvájának is nevezett tétel, miszerint feleslegesen ne tartalmazzon elemeket az elmélet. Egy elem akkor felesleges, ha nem történik rá hivatkozás a szabályszerűségek megfogalmazásában, vagy legalábbis az adott elemre történő hivatkozás egyszerűen kiváltható mással. A szótagcsomópont éppen ilyen eleme az ábrázolatainknak: hivatkozni rá esetleg abban az esetben kellhet, ha egy szó szótagjait akarjuk megszámlálni, de ebben az esetben azonos eredményre jutunk, ha a rímeket számoljuk. A szótag elejére, illetve végére való hivatkozás a nyitányra, illetve a kódára való hivatkozással helyettesíthető, tehát ezek az esetek sem feltételezik a szótagcsomópontot.

A szótag státuszának elismerése ellen szól az is, hogy — mint már említettük — a nyitány és a mag között, vagyis CV kapcsolatokban igen ritka az egymástól való függés, legalábbis jóval ritkább, mint pl. a szóeleji vagy szóvégi mássalhangzó-kapcsolatokban. Márpedig joggal feltételezhetjük, hogy hangok vagy hangkapcsolatok között akkor legyen formális kapcsolat, azaz akkor uralja őket azonos csomópont, ha tapasztalunk közöttük valamiféle érintkezést, ha nem teljesen függetlenek egymástól, azaz ha léteznek közöttük fonotaktikai megszorítások. Ilyen viszony a szótag nyitánya és ríme között minőségi tekintetben nincsen, de nincsen mennyiségi tekintetben sem, azaz nincsen összefüggés a nyitány és a rím hossza között sem. Láttuk, hogy mennyiségi megszorítás a mag és a kóda között van: a zártszótagbeli rövidséget mutató nyelvekben együttesen nem haladhatják meg a két vázpont hosszúságot.

Vizsgáljuk meg, hogy az egy-egy szót alkotó hangsorokon belül hol találunk szorosabb kapcsolatra utaló viszonyt egymással szomszédos hangok között, ami által vélhetően feltérképezhetjük az elméletileg indokolt szótagösszetevőket.[14] Meglepő módon igazán meggyőző kölcsönhatás magánhangzók és mássalhangzók között nincsen: rendszerint bármilyen ma-

[14] Ha a szótagösszetevőkre gondolva keresünk ilyen viszonyokat, akkor ezzel kizárjuk pl. a magánhangzó-illeszkedés jelenségét a vizsgálatból, hiszen itt az egymásra ható magánhangzók nem alkothatnak egy szótagösszevőt.

gánhangzó követhet egy adott mássalhangzót és bármilyen massalhangzó egy adott magánhangzót.[15] Ez a tény arra indíthat, hogy a rím létét is kétségbe vonjuk, bár, ha ezt a lépés megtesszük, akkor a zártszótagbeli rövidségre kell új magyarázatot találnunk.[16]

Erős fonotaktikai megszorítások működnek a nyitányt alkotó két mássalhangzó között,[17] pl. az angolban, ahol az kétvázpontos nyitányok jól körülhatárolható rendszert alkotnak. Azt tapasztaljuk, hogy az ilyen nyitányok első tagjának zengőssége kisebb a másodikénál, továbbá a két tag képzési helye nem lehet azonos; ízelítőül: *p/b/fr, p/b/fl,* de **p/b/fw*; *t/d/*[θ]*r,*[18] *t/d/*[θ]*w,* de **t/d/*[θ]*l*; *k/gr, k/gl, k/gw.*

Ugyanígy függ egymástól a két-vázpontos magánhangzók két fele. Amint láthatjuk, ezek ábrázolata — (16a) — csak a vázpontokat uraló csomópont címkéjében különbözik az elágazó nyitányokétól — (16b).

(16) a. M
    × ×

b. Ny
    × ×

Ennek megfelelően nem akármely két magánhangzó alkothat egy elágazó magot. A magyar köznyelvben például egy ilyen szerkezetben a két ponthoz azonos magánhangzónak kell csatlakoznia (azaz hosszú magánhangzók vannak, de kettőshangzók nincsenek). Más nyelvjárásokban más korlátozásokat találunk, például azt, hogy amennyiben a két rész nem azonos, akkor ajakkerekítés és elöl-, ill. hátulképzettség szempontjából egyezniük kell és a második csak zárt lehet: *ëi̯, ou̯, öü̯.* Ilyen és ehhez hasonló korlátok minden nyelv elágazó magjaira vonatkoznak, megállapíthatjuk tehát, hogy alapos okunk van egy ezt a két pontot összefogó csomópontot feltételeznünk.

Egy harmadik helyszín, ahol két szomszédos hang korlátozza egymást, a szótag vége és a következő szótag eleje alkotta mássalhangzócsoport. Az ilyen csoportokra szintén nyelvsajátos korlátozások vonatkoz-

[15] Természetesen előfordulnak korlátozások, pl. a japán yamato szavakban a [ta ʧi tsu te to] sor. Az ilyen jelenségektől itt eltekintünk, hiszen ez látszik a kivételes esetnek.

[16] Erre az alábbiakban teszünk is egy kísérletet.

[17] Az *s*C kapcsolatokat a többiekétől sok szempontból eltérő viselkedésük miatt nem tekintjük egy nyitányba tartozónak.

[18] Feltételezzük, hogy az *r* hang nem alveoláris, hanem posztalveoláris/palatális.

nak; a magyarban például csak annyi, hogy két zörejhang esetén zöngésségükben azonosnak kell lenniük, orr- és zárhang kapcsolatban pedig képzési helyüknek kell megegyeznie.[19] Az ún. Prince nyelvekben jóval megszorítottabb ez a kapcsolat: a két pontot vagy ugyanaz a mássalhangzó, vagy azonos képzési helyű orrhang–zárhang kapcsolat foglalhatja el. Az a tény, hogy szótagok között is találunk fonotaktikai megszorításokat, furcsa következtetésre vezet. Ha ugyanis a szótagösszetevők létére abból következtetünk, hogy bizonyos hangok között viszony van, akkor egyazon szótagösszetevőnek kellene uralnia egy szótagvégi kódát és a következő szótag elején található nyitányt. Ez viszont megsérti az az alapelvet, hogy az ábrázolatot alkotó gráf egy adott pontját közvetlenül csak egyetlen másik pont uralhat: amint azt (17)-ben látjuk, mind a kódának, mind az őt követő nyitánynak egyszerre kell a „saját" szótagjához (az előbbinek a rímen keresztül) és a feltételezett, itt X-szel jelölt csomóponthoz tartoznia.

(17)

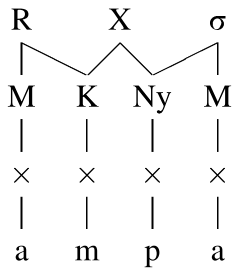

Mint azt már megállapítottuk, fonotaktikai megszorítások a mássalhangzó–mássalhangzó és a magánhangzó–magánhangzó viszonyokat jellemzik, a legritkább esetben hatnak magánhangzók és mássalhangzók között. Ha ez így van, akkor nehéz lesz a szótagokat, amelyek jellemzően CVC sorozatok, egy összetevő alá sorolni.

[19] Pontosabban csak annyi áll, hogy *n* nem fordulhat elő ajak- (*p/b/m*), illetve ínyhang (*ty/gy/ny/k/g*) előtt.

2.5 Szótagtípusok

Mint láttuk, a nyelvészet generatív paradigmájának alapja, hogy a nyelvnek két szintjét különíti el, a mögöttest és a felszínit. Az utóbbihoz van csak közvetlen hozzáférésünk — ezt halljuk beszédként — , a mögöttes ábrázolatokat, amit a feltételezés szerint az elménk tartalmaz, ebből kell kikövetkeztetnünk. Ezt az általánosan elfogadott elképzelést a kurrens fonológiaelmélet fő áramlata meglepő módon ritkán vonatkoztatja a szótagszerkezet vizsgálatára.

Azt tapasztaljuk, hogy a világ nyelvei rendkívüli változatosságot mutatnak szótagtípusaik *felszíni* megjelenésében. A legegyszerűbb rendszerek (pl. a hua, vö. Blevins 1995) szavai igazodnak a $(CV)^+$ sémához, vagyis mind CV, CVCV, CVCVCV stb. alakúak. Ha elfogadjuk az ún. **nyitánymaximalizálás elvé**t, amely szerint egy VCV sorozat egyetemlegesen a V után és a C előtt bontandó két szótagra, vagyis a kódával szemben a nyitányt kell előnyben részesítenünk a magánhangzók közötti mássalhangzó(k) elosztásánál, akkor az ilyen nyelvekről elmondhatjuk, hogy csak CV alakú szótagokat engedélyez: minden szó egy, kettő, három stb. CV szótagból áll.

Ennél kissé bonyolultabb a cayuvava, amely megengedi, hogy a szótageleji mássalhangzó hiányozzon, vagyis kétféle szótagja van: CV és V. Az ilyen típusú nyelvekben számíthatunk magánhangzóval kezdődő szavakra, valamint hiátusra, azaz két egymás mellett előforduló, de egymással viszonyban nem álló magánhangzóra. Mivel nem minden nyelv engedi meg a C elhagyását, azt mondjuk, hogy ez **jelölt** eset. Ilyennek a felbukkanása egy rendszerben csak akkor várható, ha a rendszer tartalmazza a jelöletlen esetet is, a jelölt szótagtípus megléte implikálja a jelöletlen meglétét. Abból tehát, hogy minden nyelvben találunk CV szótagot és csak a CV szótagot találjuk meg minden nyelvben, az következik, hogy ez a legjelöletlenebb szótagtípus. Továbbá: ha egy nyelvben van V alakú szótag, akkor biztos, hogy van CV is, míg ennek a fordítottja nem igaz.

A szótagszerkezet bonyolításának más módját választják azok a nyelvek, amelyekben szavak végén is előfordulhatnak mássalhangzók, vagyis szó végén, de csak ott, lehetnek zárt szótagok (ilyen a krenak, vö. Kaye 1990) — jelöljük ezt így: $\sim$C], ahol a $\sim$jel CV-vel vagy V-vel helyettesíthető be, attól függően, hogy engedi-e nyelvünk a fentebb tárgyalt lehetőséget, a szótageleji C elhagyását. A szótagkészletnek egy más irányú bővítése található olyan nyelvekben (pl. olasz),[20] ahol szó végén nem, szóbelseli szótagok végén viszont előfordulhat mássalhangzó: ~C-, azaz magánhangzók között léteznek kettős mássalhangzó-kapcsolatok. Természetesen olyan nyelvek is léteznek, amelyek mindkét lehetőséget megengedik, vagyis amelyekben szó belsejében is, szó végén is előfordulhat zárt szótag. Fontos azonban, hogy nem létezik olyan természetes nyelv, amelyben csak zárt szótagok fordulhatnának elő, nyíltak viszont nem.

Ezeknek a tényeknek egyik lehetséges modellezése az, hogy az egyre bonyolutabb rendszerekre egyre bővebb szótagkészlet-halmazokat tételezünk fel. Ha azonban a szótagokat a mögöttes szerkezet részeinek (is) tekintjük, akkor a felszíni bonyolultságukból egyáltalán nem következik, hogy a mögöttes szerkezet szótagkészlet-halmazait is bővítenünk kellene. A másik lehetséges út az, hogy ahogyan a V alakú szótagok megjelenését a szótageleji mássalhangzó elmaradásának tekintettük, úgy a felszínen CVC alakú szótagokat CV+C-nek tekintsük, ahol a C-t a CV szótag magánhangzójának az elhagyásával kapjuk. Ha erre indulunk, akkor arra a következtetésre is eljuthatunk, hogy mögöttesen csak CV alakú szótagok léteznek — bár ezeket szótagnak nevezni már nem igazán indokolt —, és a felszínen tapasztalható egyéb szótagtípusok a CV szótag egyik vagy másik tagjának kiejtetlenségéből származnak.

Más szavakkal: az a tény, hogy a *panda* szó a felszínen CVCCV alakban jelenik meg, nem feltétlenül igazolja, hogy ez a szó mögöttesen egy CVC és egy CV szótagból áll. Ha a jelöletlen esettől indulunk a jelöltebb felé, vagyis a legjelöletlenebb, CV alakú szótagsémába akarjuk beleszorítani a zárt szótagot felmutató szavakat is, akkor azt is feltehetjük, hogy a *panda* szóban a második CV pár V tagja kiejtetlen marad, a felszínen csak a C része jelenik meg *n* dallamtartalommal, míg a másik két CV párnak mindkét tagja kiejtődik: *pa* és *da.* Ezt a (18)-ban látható módon ábrázolhatjuk (bevezetve azt a szokást, hogy a ki nem ejtett magánhangzót v-vel, a ki nem ejtett mássalhangzó pedig majd c-vel jelöljük).

[20] Vitatható állítás, hogy az olaszban ne lennének mássalhangzóra végződő szavak. Ezek jórésze ugyan olyan funkciószó, amelyet mindig követ valami, amihez hozzáragadhat, szakszóval proklitizálódhat, de így is marad jónéhány ellenpélda, pl. *nord, est, sud, ovest.* Ezektől a példa kedvéért tekintsünk el.

(18)

C	V	C	v	C	V
|	|	|		|	|
p	a	n		d	a

A továbbiakban axiómaként fogadjuk el, hogy az emberi nyelvek hangváza kivétel nélkül ilyen: szigorúan váltakozó C és V pontokból áll.

2.6 Üres vázpontok

A (18)-beli ábrázolat számtalan magyarázatra szoruló újdonságot tartalmaz. Az egyik az, hogy ha a „szótagszerkezetet” CV párokra vezetjük vissza, akkor ezzel egyúttal megszüntetjük a szótagösszetevőket, hiszen bármely eddig elágazó csomópontot fel kell váltanunk két olyan CV párral, amelyek egyik vagy másik tagja nem kötődik dallamelemekhez, azaz üres vázpont. Ezért az eddig nyitánynak nevezett csomópontot átnevezhetjük mássalhangzós vázpontnak (C), a magot pedig magánhangzósnak (V). A rím nevű összetevő megszűntével az eddig kódának tekintett helyszín is eltűnik; pontosabban fogalmazva a hangvázon a nyitány és a kóda közötti formális különbség szűnik meg.

Az üres vázpontoktól való alapvető idegenkedésünk abból a korábban már említett megállapodásból fakad, hogy a mögöttes ábrázolatot szeretnénk a felszínihez minél közelebbinek tudni. Ez ellen hat az, ha a felszínen egymás mellett megjelenő hangok között a mögöttes ábrázolatban üres vázpontokat feltételezünk. Elhamarkodott döntés lenne ugyanakkor ennek alapján elvetni azt a feltételezést, hogy a mögöttes ábrázolatban a felszínen meg nem jelenő elemek is lehetnek. Miközben ezzel vitathatatlanul elvontabbá válik a mögöttes ábrázolat, az ott felveendő szótagtípusok száma számottevően lecsökken: a lehető legkevesebbre, egyre. Ha a legjelöletlenebb, csak CV szótagokat alkalmazó nyelvtípustól haladunk a jelöltebbek felé, akkor a felszínen CVC alakban megjelenő szótagok mögöttes ábrázolásánál nem feltétlenül a CVC szótagnak az elméletbe való felvétele a legkézenfekvőbb megoldás.

Az üres vázpontok mellett nem csak elméleti érveket hozhatunk fel. Fentebb láttuk, hogy a magyar határozott névelő kiválasztásának a leginkább magyarázó erejű elemzése azon a feltételezésen alapszik, hogy a magánhangzóval kezdődő szavak mögöttes ábrázolata egy szóeleji üres nyitányt, azaz mássalhangzós vázpontot tartalmaz (vö. (13, 14)). Az üres mássalhangzós vázpontok melletti további érv a **hiátustöltés**nek nevezett jelenség: két magánhangzó között gyakran megjelenik egy mássalhangzó, amelynek milyensége többnyire megjósolható, pl. *szi(j)a, te(j)a.* Ahhoz, hogy ez a mássalhangzó megjelenhessen, szüksége van egy vázpontra, amelyhez kapcsolódhat, azaz érdemes feltételeznünk a két magánhangzó között egy üres mássalhangzó-pontot. A helyzetet a (19)-ben mutatjuk be.

(19)	a.	C	V	c	V		b.	C	V	C	V
		|	|		|	⇒		|	| ⟋		|
		sz	i		a			sz	i		a

Itt azt is látjuk, hogy miért megjósolható a megjelenő mássalhangzó: a megelőző magánhangzó dallamelemének értelmezési tartománya terjed ki az üres pontra.[21]

A V pont ürességét is van okunk feltételezni. Számtalan nyelvben találunk vagy a *szia*∼*szija* hiátustöltéshez hasonló (de magánhangzókat érintő) választható váltakozást, vagy egymással morfológiai kapcsolatban levő szavakban hol megjelenő, hol meg nem jelenő magánhangzót. Az előbbi esetre a magyar nem sok példát nyújt,[22] viszont igen gyakori például az angolban (*family* [faməli]∼[famli] 'család') vagy a franciában (*semaine* [səmɛn]∼[smɛn] 'hét'). Az előbbi példa két ábrázolatát mutatja a (20) ábra.

(20)	a.	C	V	C	v	C	V		b.	C	V	C	V	C	V
		|	|	|		|	|	∼		|	|	|	|	|	|
		f	a	m		l	i			f	a	m	ə	l	i

Morfológiai hatások által kiváltott váltakozásokra magyar példát is bőven találunk, pl. *moz**o**g/moz**o**gjon/moz**o**gta*∼*mozgat/mozgott/mozgó.* Ebben és szinte minden más — így az angol és francia — példában is azt figyelhetjük meg, hogy a magánhangzó meg nem jelenése annak függvénye, hogy az őt követő mássalhangzó után van-e kiejtett magánhangzó. Ki nem ejtett

[21] Korábban már megállapítottuk, hogy ha a hangvázon nem egyforma ×-eket tételezünk fel, hanem C és V pontokat, akkor a hangok dallamának egy részét a hangvázra helyeztük át. Éppen ezt a lehetőséget használja sok elmélet azzal, hogy az [i] és [j] hangokat V, ill. C ponthoz kötött azonos dallamelemnek veszi.

[22] Ilyenek az *aluszik*∼*alszik, feküszik*∼*fekszik, nyugoszik*∼*nyugszik* stb. párok, de ezekben az első tag elavult, így nem mondható, hogy szabadon váltakozik a két alak. Vannak azért valóban váltakozó alakok, pl. *jósolok*∼*jóslok,* stb.

V pont előtt nem maradhat kiejtetlen egy üres V pont.[23] Ez a szakszóval **szinkópá**nak nevezett jelenség alább nagy jelentőségre fog szert tenni.

Mielőtt teljesen elfogadnánk a felszínen meg nem jelenő vázpontok lehetőségét, még egy nehézséggel kell szembenéznünk. Azzal, hogy a felszíni szótagszerkezetet a mögötessel azonosnak tekintjük, látszólag egyszerű a magyarázata az olyan fonotaktikai megszorításoknak, hogy adott nyelvben mondjuk csak két mássalhangzó állhat szó végén, tehát CC] alakú szóvégeket találunk, de CCC] alakúakat már nem. Annyit kell kikötnünk, hogy az adott nyelvben a kóda legfeljebb kétfelé ágazhat. Ezzel szemben, ha megengedjük, hogy „szótagjaink” üres elemeket — kiváltképp üres V pontokat — tartalmazzanak, ezzel elvileg bármilyen felszíni magán- és mássalhangzó sorozatot elképzelhetőnek tartunk, hiszen egymás után következő üres V pontok segítségével bármilyen hosszú mássalhangzó-sorozat felépíthető. Erősen korlátoznunk kell tehát az üres vázpontok megjelenését, de ismét hangsúlyozandó: főképp az üres V pontok előfordulását kell megszorítanunk, üres C pontok meglehetős szabadsággal jelenhetnek meg (pl. *fiaiéi*).

2.7 A hangváz alakja

Amennyiben tehát az itt vázolt úton indulunk el, akkor a hangvázunk egymást váltó C és V pontokból fog állni. Az ennek a feltételnek megfelelő hangváz-típusok közül hármat érdemes megemlíteni, a $(CV)^+$ alakút — (21a) —, a $(VC)^+$ alakút — (21b) —, valamint azt, amelyben egy hangváz bármivel kezdődhet és bármivel végződhet — (21c).

(21) a. [C V . . . C V]   b. [V C . . . V C]   c. [(C) V . . . C (V)]

A (21c)-beli lehetőség, amit nevezzünk laza CV váznak, túlságosan engedékeny: azzal, hogy a szó szélein szabad kezet ad az elemzőnek arra, hogy a felszíni ábrázolatnak megfelelő vagy azzal ellenkező mögöttes hangvázat tételezzen fel. Ettől ezért itt eltekintünk és csak azt a két lehetőséget fogjuk a továbbiakban vizsgálni, ahol a hangváz legeleje és legvége különböző

[23] Alább látni fogjuk, hogy mégis. Egyelőre haladjunk tovább az itt tett megállapítással.

vázpont-fajta, (21a) és (21b).[24] Ez a hangváz alakját meghatározó szabálynak látszólag nehézkesebb megfogalmazását teszi szükségessé. Vegyük azonban észre, hogy az ilyen hangvázak szükségszerűen páros számú vázpontból állnak, ezért előállításukhoz azt kell csupán feltételeznünk, hogy a hangvázat nem maguk a vázpontok, hanem CV, illetve VC egységek építik fel: minden C-nek van egy V párja, és viszont. A döntésünk tehát két lehetséges esetre korlátozódik: CV vagy VC vázegységek alkotják-e a hangvázat? Mielőtt azonban erre a kérdésre válaszolnánk, megnyugtatóan rendezni kell az üres vázpontoknak a felszínen való meg nem jelenését.

Fentebb már megfigyelhettük, hogy az olyan magánhangzó–semmi váltakozásoknak, amelyek szabadon (pl. *fam~~i~~ly, s~~e~~maine*) vagy morfológiai változások eredményeképp (pl. *mozog*∼*mozgok*) történnek, az a feltétele, hogy a váltakozás helyszínét egy kiejtett mássalhangzó–kiejtett magánhangzó sorozat kövesse. Ezt a meglehetősen általános megfigyelést úgy építhetjük bele az elméletünkbe, ha a meg nem jelenő V pont némaságát az őt közvetlenül követő V pontnak tulajdonítjuk. Az elnémító hatását egy V pont csak akkor gyakorolhatja, ha ő maga megjelenik a felszínen, azaz ha az adott ponton magánhangzót ejtünk. Az olyan V pontok, amelyek maguk sem jelennek meg a felszínen, nem képesek az előző V pontot elnémítani. A V pontoknak ezt a hatását „történeti" okból[25] **kormányzás**nak nevezzük, és — mint a (22) ábrában is — a kormányzótól a kormányzottra mutató tompa végű nyíllal jelöljük.

```
(22)  C  V  C  v  C  V
      |  |  |     |  |
      f  a  m     l  i
```

Feltételezzük, hogy a *family* szóban az *m* és az *l* közötti V pont üres. Az üres V pont felszíni megjelenése attól függ, hogy kormányozza-e a következő V pont, ha igen, akkor a szót [famli]-nek, ha nem, [faməli]-nek ejtjük. Vagyis azt állítjuk, hogy az üres V pont is kiejthető, az angolban — és sok más nyelvben is — sváként. Fontos tehát felhívni arra a figyelmet, hogy az a tény, hogy egy V ponthoz nem kötődik dallamtartalom, nem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott pont nem jelenik meg a felszínen. Ha egy

[24] Addig azonban, amíg a két utóbbi között nem döntünk, az ábrákban a pártatlanság kedvéért gyakran szerepelnek laza hangvázak.

[25] A terminus etimológiáját itt nem ismertetjük, de l. pl. Szigetvári 1999 : 64–67.

V ponthoz kötődnek dallamelemek, akkor viszont ki kell ejteni. Ezért az üres–nem üres különbség mellett vezessünk be még egy szakkifejezés párt: élőnek nevezzük a felszínen megjelenő V pontokat, halottnak pedig azokat, amelyek némák maradnak. A *family*-féle angol szavak esetén az, hogy a kormányzási viszony jelen van-e, azaz, hogy a középső V pont halott-e, a lexikon megjósolhatatlan tulajdonsága.

Nem így a magyar példák esetén. A (23) ábrában mutatjuk be a fentebb említett példák üres magánhangzós ábrázolatait. (Mivel még nem foglaltunk állást arról, hogy a hangváz CV vagy VC egységekből épül-e fel, itt a laza CV vázat használjuk.)

(23) a.
$$\begin{array}{ccccc} \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} \\ | & | & | & & | \\ \mathrm{m} & \mathrm{o} & \mathrm{z} & \mathrm{o} & \mathrm{g} \end{array}$$

b.
$$\begin{array}{cccccccc} \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} \\ | & | & | & & | & & | & | \\ \mathrm{m} & \mathrm{o} & \mathrm{z} & \mathrm{o} & \mathrm{g} & & \mathrm{t} & \mathrm{a} \end{array}$$

c.
$$\begin{array}{ccccccc} \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ | & | & | & & | & | & | \\ \mathrm{m} & \mathrm{o} & \mathrm{z} & \mathrm{o} & \mathrm{g} & \mathrm{a} & \mathrm{t} \end{array}$$

Mint láthatjuk, a tő utolsó magánhangzójának felszíni megjelenése annak függvénye, hogy követi-e közvetlenül a felszínen megjelenő — élő — magánhangzó. Ez a példa több ponton is eltér az angol *family*-étől. Hogy különbségeik mennyiben függnek össze, és mennyiben véletlen egybeesések, arra itt nem térünk ki, mindössze arra szorítkozunk, hogy számbavegyük őket. Már említett különbség, hogy itt morfológiai folyamat okozza a változást. Eltér az is, hogy adott feltételek megléte esetén (ha van kormányzási viszony), a magánhangzó gyakran kötelezően kiejtetlen marad: a **mozogot(t)a* alakok hibásak. Továbbá itt nem mindig ugyanaz a magánhangzó jelenik meg az üres V pontban. A magánhangzó az esetek nagy részében megjósolható — *ë,*[26] *o* vagy *ö,* a tő elejének függvényében (*ik**ë**r, bok**o**r, ök**ö**r*) — esetenként azonban a másik öt rövid magánhangzó közül is kikerülhet, pl. *őr**i**z~őrző, becs**ü**l~becslés, baj**u**sz~bajszos, tel**e**k~telkek,*

[26] A standard nyelvjárásban a középső *ë* ([e]) és az alsó *e* ([ɛ]) magánhangzók ejtése egybeesik. A teljesség kedvéért itt külön kezeljük a két magánhangzót.

*kaz**a**l∼kazlak.* Ezért a lexikonnak alighanem tartalmaznia kell a kormányzatlan V pontban megjelenő magánhangzó dallamtartalmát, de legalább annak egy részét, amit legegyszerűbben úgy jelölhetünk, hogy a hangvázon levő V pontot nem kötjük össze a dallamtengelyen található elemekkel. Ezáltal úgy kapunk egy üres V pontot, hogy dallamtartalma is adott. Ha a vázpontot a lexikonban is összekötnénk a dallamtengely elemeivel, akkor olyan magánhangzó ábrázolatát kapnánk, amely kormányozhatatlan, és ilyenként a felszínen is mindig megjelenik, pl. *kár**o**g∼kár**o**gok* (nem **kárgok*). Olyan párok is akadnak, amelyek között csak a lexikonbeli összeköttetés, illetve annak hiánya a különbség: *görög∼görgök* I/1. ige, de *görögök* tsz. főnév vagy *ugor∼ugrok,* de *ugorok* — az *ugrik* ige *ugor* tövének ábrázolatát (24a), az *ugor* főnévét (24b) adja.

(24)	a.	V	C	v	C	b.	V	C	V	C
		|	|		|		|	|	|	|
		u	g	o	r		u	g	o	r

Az eddigiek alapján tehát a (25)-beli megállapításokat tehetjük.

(25) a. Egy üres V pont kiejtetlen marad, ha kormányozva van.
b. Egy üres V pontot az őt követő élő V pont kormányoz(hat).

Nem elég azonban csak ennyit megállapítanunk. Korábban már érveltünk amellett, hogy a laza CV váz helyett, ha lehet, érdemesebb egy szigorú hangvázhoz ragaszkodnunk. Ha az elterjedtebb gyakorlat szerint a szigorú CV vázat választjuk, akkor üres V pontot kell feltételeznünk a mássalhangzó-végű szavak végén is. Ezt a (26)-ban bemutatott *kosz* szóval példázzuk.

(26)	C	V	C	v
	|	|	|	
	k	o	sz	

A szóvégi üres V pontot az eddigi módon nem némíthatjuk el: ezt a vázpontot őt kormányozni képes V pont, sőt semmilyen vázpont nem követi. Két megoldás kínálkozik. Az egyik az, hogy kibővítjük a (25a)-beli megállapítást a következők szerint:

(25) a.′ Egy üres V pont kiejtetlen marad, ha kormányozva van vagy ha szó végén van.

A másik lehetőség, hogy CV helyett VC párokat feltételezünk a hangvázon. Ebben az esetben nem okoz gondot az a tény, hogy egy szó mássalhangzóra végződik, nem kell elnémítanunk a szóvégi V pontot, mert az nincs ott. Ezt a (27) ábra mutatja.

(27)	v	C	V	C
		|	|	|
		k	o	sz

Ebben az esetben természetesen a magánhangzóra végződő szavak fognak gondot jelenteni, hisz ezek most üres C pontot tartalmaznak, amint a *satu* (28)-beli ábrázolatában láthatjuk.

(28)	v	C	V	C	V	c
		|	|	|	|	
		s	a	t	u	

Látszólag eldönti a CV vagy VC párok közötti választás kérdését az a fentebb említett megfigyelés, hogy a szóvégi magánhangzó a jelöletlenebb eset (hiszen nincsen olyan nyelv, amelyben szavak csak mássalhangzóra végződhetnek, magánhangzóra nem, a fordított helyzetre — csak magánhangzóra végződő szavak vannak — viszont sok példa van). További érv, hogy szókezdő helyzetben viszont mássalhangzók előfordulása a jelöletlenebb eset, a legegyszerűbb szótagképlet a CV, a legegyszerűbb szóképlet pedig a csupa CV-ből felépülő CVCV. . . CV.

Térjünk azonban vissza a CV–VC különbségnek a (26)-ban és (27)-ben bemutatott esetére. Mint láttuk, a mássalhangzóra végződő szavak esetén a VC hangváz nem tartalmaz — legalábbis a szó végén — „felesleges” vázpontot, míg a CV vázon van egy üres V pont, ami ráadásul csak *ad hoc* módon némítható el. Magánhangzóra végződő szavak esetén megfordul a helyzet: ekkor a CV vázon esik egybe a szó hangzó része a hangváz végével. Mint már utaltunk rá, egy üres V pont elnémítása gyakrabban felmerülő probléma, mint egy üres C ponté. Az utóbbiak szabadabban előfordulhatnak. Ennek a ténynek az okát kódoljuk a következő meghatározásokba:

(29) V = hangosság
C = némaság

A hangváz kétféle pontjának tehát azt az értelmezést adjuk, hogy az egyik hangos, a másik viszont néma: egy magánhangzó fő jellemzője a hangossága, míg az „igazi” mássalhangzók, a zárhangok legjellemzőbb tulajdonsága egy pillanatnyi szünet a jelben, egy pillanatnyi némaság. Ezzel a kétféle vázpont révén a hangvázon a beszédet alkotó jel két véglete, a maximális és a minimális hangerő váltakozik. A két vázpontnak ezek a meghatározói külső hatásra módosulhatnak, az ilyen külső hatásokról később még bővebben szólunk.

Ha elfogadjuk a vázpontoknak a (29)-beli meghatározását, akkor a szóvégi üres V pontok elnémítása csak egy testre szabott, kifejezetten a szóvégi üres V pont elnémítására létrehozott eszközzel történhet. Ezzel szemben a szóvégi üres C pont természeténél fogva néma, vagyis ha ilyen kerül a hangváz végére, az nem igényel külön elbánást. Azaz, igaz ugyan, hogy a CV hangváz pontosabban fedi a jelöletlen szóképletet (CVCV. . . CV), mint a VC hangváz, ez utóbbi viszont nem ütközik nehézségekbe sem a jelöletlen (magánhangzós), sem a jelölt (mássalhangzós) szóvégek kapcsán.

A szó elején a jelöletlen esetet látszólag ismét a CV hangváz képviseli közvetlenebbül. A jelöletlen szó — és szótag — ugyanis mássalhangzóval kezdődik: nem minden nyelvben van magánhangzóval kezdődő szó(tag). Azt is megfigyelhetjük ugyanakkor, hogy egy VC hangvázzal felszerelt elméletet sem ér felkészületlenül a tény, hogy egy szó mássalhangzóval kezdődik. Ettől a jelenségtől függetlenül is be kellett vezetnünk a kormányzás fogalmát. Ez az erő, eddigi megfigyeléseink szerint, egy kiejtett magánhangzó vázpontjából indul ki és az őt közvetlenül megelőző üres V pontra hat, elnémítva azt. A (27)-ben már közölt ábrázolat (30)-ban kiegészített változata mutatja meg, hogy hogyan kezdődhet mássalhangzóval egy szó a VC hangvázon.

(30)
$$\begin{array}{cccc} \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ & | & | & | \\ & \mathrm{k} & \mathrm{o} & \mathrm{sz} \end{array}$$

Eddigi megállapításaink összefoglalásaképpen elmondhatjuk, hogy a jelöletlen szóképletet a CV hangváz közvetlenül kódolja, míg a VC hangváznak mind a két szélén marad egy-egy „felesleges” vázpont. Másfelől viszont egy VC hangvázas elméletnek nincsen szüksége különleges eljárásokra sem a jelöletlen, sem a jelölt szóképlet elemzéséhez, míg egy CV hangvázas a mássalhangzóra végződő szavak végén maradó V pont elnémítását csak egy külön erre a célra létrehozott eszközzel tudja elvégeztetni.

Első ránézésre a (30)-beli ábrázolat kormányzási viszonya tulajdonképpen szerencsés véletlen. Az elméletnek mintegy kapóra jön, hogy a magánhangzó–semmi váltakozások magyarázatára bevezetett kormányzás elnémítja a szókezdő üres V pontot is. Vegyük azonban észre, hogy a CV hangvázzal dolgozó elméleteknek is feltételezniük kell a kormányzást. Ebből pedig az következik, hogy egy CV-s rendszerben szó elején minden további nélkül *bármilyen* mássalhangzó-kapcsolatot elfogadhatónak jósolunk. A miértre a (31)-ben vázolt elemzés adja meg a választ.

(31) $\begin{array}{cccc} \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} \\ | & & | & | \\ \alpha & & \beta & \gamma \end{array}$

Mivel ha egy üres V pontot kiejtett magánhangzó követ, akkor a kormányzási viszony létrejöhet, és az üres V pont kiejtetlen maradhat, ezt az eshetőséget a szó első V pontjára nézve ki kell zárnunk. Nem arról van szó, hogy ne léteznének a (31)-ben ábrázolt esetek, példaként említhető a szerbhorvát *pas*∼*psa* 'kutya-nom∼gen' (vagy más szláv nyelv hasonló) típusú alternációja vagy az a tény, hogy számtalan nyelvben vannak szóeleji mássalhangzó-kapcsolatok.[27] Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy nem ez a jelöletlen eset. Egy CV hangvázas elmélet csak úgy tudja ezt megfogalmazni, hogy a *[CC- megszorítást tartalmazó nyelvekben a kormányzási viszony hiányát tételezi fel. Ez azonban nem felel meg a tényeknek: sok példa van olyan nyelvekre (magyar), amelyekben szó elején nem, szó belsejében viszont előfordulhat szinte minden lehetséges mássalhangzó-kapcsolat.

Az eddig ismertetettek fényében a VC hangvázas elmélet lehetetlennek jósolja a szóeleji mássalhangzó-kapcsolatokat. Az ezekben található üres és kormányzott, ezért kiejtetlen V pont ugyanis képtelen kormányozni

[27] Fontos megjegyezni, hogy a (31)-beli ábrázolatnak *bármilyen* két mássalhangzó megfelel: *tr* is, *rt* is. Azokban a nyelvekben, ahol az előbbi van, de az utóbbi nincsen szó elején, szintén szükség lesz valamiféle magyarázatra, de az *rt* hiánya miatt első megközelítésben itt is ki kell zárnunk a (31) szerinti helyzetet.

a hangváz legelején található üres V pontot. Ennek emiatt hangzania kellene, hiszen a V pontok tulajdonsága, hogy hangosak. A V pontok természetükből fakadó hangosságát eddigi ismereteink szerint csak a kormányzás mint külső behatás tudja megszünteti. A helyzetet a (32) ábrában vázoljuk; a kormányzás lehetetlenségét szaggatott nyíllal jelöljük.

(32)
$$\begin{array}{ccccc} v & C & v & C & V\ldots \\ & | & & | & | \\ & \alpha & & \beta & \gamma \end{array}$$

A kiejtett (γ-t tartalmazó) magánhangzó kormányozza a mássalhangzók közöttit, amely ezért képtelen elnémítani a mássalhangzóval kezdődő szavak elején található, a VC hangváz által ránk kényszerített üres V pontot. Vagyis a hangváz elején található V pont nem egy szerencsés véletlennek köszönhetően gondot nem okozó, de felesleges vázpont, hanem a hangváz eleji mássalhangzó-csoportosulásoknak határt szabó tényező, hiszen mint láttuk, az első mássalhangzó után kiejtett V pontot igényel, hogy az elnémítsa.

Arra jutottunk tehát, hogy miközben a váltakozó C és V pontokat tartalmazó hangvázak közül a szigorú CV hangváz pontosabban képezi le a jelöletlen szóképlet felszíni formáját (CVCV. . . CV), két esetben is bajba kerül. Egyfelől nem egyszerű a mássalhangzóval végződő szavak végén feltett üres V pont némaságát magyarázni, másfelől pedig azt jósolja, hogy szó elején bármilyen mássalhangzó-kapcsolat előfordulhat, hiszen kormányzással a közöttük levő V pont mindig elnémítható. Ezzel szemben a kanonikus CVCV. . . CV szóképletnek ellentmondani látszó VC hangváznak — a (29)-ben adott meghatározások elfogadása mellett — nem okoz nehézséget sem a mássalhangzó-végű szavak modellezése, sem annak magyarázata, hogy szóeleji mássalhangzó-kapcsolatok miért nem fordulhatnak (minden korlátozás nélkül) elő. A következőkben tovább vizsgáljuk a mássalhangzó-kapcsolatokat és megjelenésük feltételeit.

2.8 Mássalhangzó-kapcsolatok

A szigorú hangvázas elméletek egybehangzóan azt állítják, hogy a mögöttes ábrázolatban két mássalhangzó, ill. két magánhangzó soha nem szomszédos: az előbbieket egy üres V pont, az utóbbiakat egy üres C pont választja el. A korábban bevezetett, kormányzásnak nevezett viszony képes elnémítani, azaz a felszínen meg nem jelenővé tenni két mássalhangzó közötti üres V pontot, mássalhangzó-kapcsolatokat hozva létre. Mivel kormányozni csak kiejtett, a felszínen megjelenő, vagyis élő magánhangzó képes, azt várjuk, hogy mássalhangzó-kapcsolatok csak magánhangzó előtt forduljanak elő. Ugyan valóban ez a jelöletlen eset — szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok csak olyan nyelvekben fordulnak elő, amelyekben magánhangzó előttiek is —, jól tudjuk, hogy nem csak kiejtett magánhangzó előtt találhatunk ilyeneket.

Vegyük a következő két szót: *int, intrika,* melyeket (33a)-ban, ill. (33b)-ben ábrázolunk.

(33) a.
$$\begin{array}{cccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} \\ | & | & & | \\ \mathrm{i} & \mathrm{n} & & \mathrm{t} \end{array}$$

b.
$$\begin{array}{ccccccccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{V} \\ | & | & & | & & | & | & | & | \\ \mathrm{i} & \mathrm{n} & & \mathrm{t} & & \mathrm{r} & \mathrm{i} & \mathrm{k} & \mathrm{a} \end{array}$$

A probléma a bekarikázott üres V pontokkal van: ezek kormányzással, annak eddigi meghatározása szerint, nem némíthatóak el. Ez mindkét szigorú hangvázas elméletre áll. A CV-t alkalmazó elméletek ugyan a (33a)-beli ábrázolat végén feltételeznek még egy üres V pontot, kormányzó ez sem lehet, hiszen kiejtetlen. Azt feltételezni, hogy a szóvégi üres V pont — aminek az elnémítása egyébként is csak önkényesen történhet — képes volna kormányozni az *n* és a *t* közötti V pontot, azért tarthatatlan, mert ekkor azt várnánk, hogy szó végén bármilyen mássalhangzó-kapcsolat előfordulhasson. Ez nem így van, ebben a helyzetben a magyarban és sok más nyelvben csak zengőhang–zörejhang vagy csökkenő zengősségű zörejhang-, ritkán zengőhang-kapcsolatokat találunk (pl. *ejt, irt, talp, ing, oszt, üst, lift, film*).[28] Tételezzük fel, hogy a kormányzás nevű viszony nemcsak két V pont között hathat, hanem más vázpontok között is. Jelen esetben éppen két

[28] Az ezalóli kivételek döntő hányadában az *sz* vagy *s* hang okozza a rendellenességet (pl. *boksz, taps*). Ez a két hang egyéb helyzetekben is bonyolulttá — jelen elmélet számára lehetetlenné — teszi az elemzést.

C pont között: ahogyan egy kiejtett V pont kormányozza az őt megelőző üres V pontot, úgy egy kiejtett C pont is kormányozhatja az őt megelőző kiejtett C pontot.

Ahhoz, hogy ezt a feltételezést valamelyest elfogadhatóvá tegyük, a kormányzás mibenlétét kell megfontolnunk. Mint az az eddigiekből kiderült, ez az erő magánhangzóra hatva elnémítja azt. Az itt tárgyalt mássalhangzó-kapcsolatokban, azok első tagjára hatva viszont éppen felhangosítja őket, amennyiben az ilyen mássalhangzók jellemzően zengősebbek az őket követő mássalhangzónál. A kormányzásnak ezt a két ellentétes hatását a (34)-ben adott meghatározással érhetjük el.

(34) A kormányzás rontja a kormányzott sajátos tulajdonságait.

Minthogy a V pontok sajátos tulajdonsága a hangosságuk, a kormányzás a V pontokat elnémítja. A külső ráhatás nélkül néma C pontokat viszont hangosítja a kormányzás. Az üres V pontot magába foglaló C pontok között fennálló kormányzási viszonyt nevezzük **süllyesztő**nek, a közbülső üres V pont el van süllyesztve. Vagyis ha feltesszük, hogy nemcsak a kormányzott, de az elsüllyesztett (üres) V pontok is elnémulnak, akkor ábrázolhatóvá tesszük a szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok közül azokat, amelyek a süllyesztés szabta feltételeknek eleget tesznek. Ezeket nevezzük **kódakapcsolat**oknak, szemben az olyan mássalhangzó-kapcsolatokkal, amelyek között az üres V pontot a következő kiejtett V pont kormányzása némítja el, ezek az **álkapcsolatok**. A továbbiakban a süllyesztést a süllyesztett vázpont alatt elhaladó nyíllal fogjuk jelölni, elsőként a (33)-ban problémaként bemutatott példákban, amelyeket a (35)-ben süllyesztéssel oldunk meg.

(35) a.

V	C	v	C
|	|		|
i	n		t

b.

V	C	v	C	v	C	V	C	V
|	|		|		|	|	|	|
i	n		t		r	i	k	a

A süllyesztők beiktatásával ugyan lazul elméleti keretünk — már két, egymástól minden jel szerint független oka lehet egy V pont némaságának —, de ez elkerülhetetlennek látszik ahhoz, hogy más téren, a hangváz szigorúságának megőrzésében, ne kelljen engednünk. A másik veszély, amelyet a süllyesztők léte felidéz, az, hogy csak névlegesen tartjuk magunkat a szigorú hangvázhoz: kérdés, van-e ezután bármi okunk, hogy üres V pontot feltételezzünk a süllyesztőben. Az eddigi, kormányzás által elnémított V pontokat viszonylag könnyen tetten érhettük, mert olyan mássalhangzó-kapcsolat, amelynek tagjai között kormányzandó V pont van, azaz álkapcsolat (pl. *kn*) nem fordul elő szó végén és mássalhangzó előtt, csak magánhangzó előtt (pl. *akna*). Ennek oka, hogy ezt a V pontot csak egy őt követő kiejtett V pont némíthatja el. Az elsüllyesztett V pontokat körülvevő mássalhangzó-kapcsolatok előfordulása viszont független az őket követő magánhangzó státuszától, sőt lététől is, hiszen a V pont némaságának az oka ezek esetében kizárólag a C pontok dallamtartalmából adódóan létrejöhető süllyesztő. Mégis jó oka van annak, hogy a kóda-kapcsolatokban üres V pontot tegyünk fel. Ennek hiányában ugyanis nem lenne akadálya, hogy kóda-kapcsolatokat találjunk szó elején, (36a), vagy mássalhangzó után, (36b).

(36) a.

v	C	C	V
	n	t	a

b.

V	C	v	C	C	V
a	k		n	t	a

Ha a (36)-beli ábrázolatoknak megfelelően elhagynánk az elsüllyesztett V-t, akkor a következő V pont kormányzó hatása a két C ponton keresztül is elérhetné az üres V-t, hiszen egy V pont az őt közvetlenül megelőző V pontot tudja kormányozni. Egy további lehetőséget jelenít meg a (37)-ben vázolt helyzet.

(37) a.

v	C	v	C	V
	n		t	a

b.

V	C	v	C	v	C	V
a	k		n		t	a

Itt a kiejtett V pont nem kormányozza feleslegesen az elsüllyesztett V pontot, hiszen az már úgyis el van némítva, hanem a következő üres V pontra csap le. Ezt a nem kívánt esetet azzal zárhatjuk ki, ha kijelentjük, hogy a kormányzás **helyi jellegű** viszony, azaz a kormányzó csak a legközelebbi lehetséges kormányzottra hathat. Egy ilyen korlátozás egybeesik azzal a már említett szándékkal, hogy az elméletünket, amennyire lehet, gyengítsük, ne engedjük, hogy sok minden előfordulhasson. Ennek fényében érdemes kimondani egy eddig csak hallgatólagosan betartott másik megszorítást: a kormányzás **egyirányú** viszony, azaz a kormányzó a kormányzottól mindig azonos irányban van, elméletünkben tőle jobbra. A továbbiakban ezekhez a korlátozásokhoz ragaszkodva tovább szűkítjük a mozgásterünket.

A (38) ábrában mutatjuk be, hogy az elsüllyesztett V a helyi jellegű és egyirányú kormányzást szükségszerűen elszenvedi, ezért a kormányzás nem tud a kóda-kapcsolaton keresztülhatolni. Így a bekarikázott üres V pontok nem némíthatóak el: a kóda-kapcsolattal kezdődő és a mássalhangzó után kóda-kapcsolatot tartalmazó szavakat lehetetlennek jósoljuk.

(38) a. 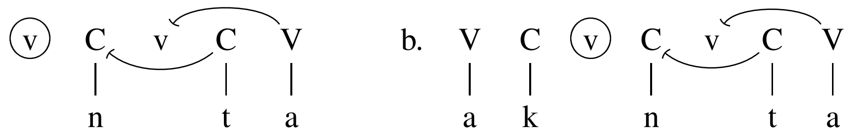

Ha a lehetőségeket tovább vizsgáljuk, még egy módot találhatunk arra, hogy kiejtetlen V pontot kiejtetlen V pont kövessen. Ezt (39)-ben mutatjuk be.

(39) 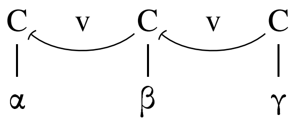

Az itt tárgyalt elmélet szigorúan váltakozó C és V pontok sorozataként képzeli el a hangvázat és ebből következőleg a mássalhangzó-kapcsolatokban üres V pontokat kell feltételeznie. A fonotaktikai megszorításokat ezeknek az üres V pontoknak az elnémítása jelenti. Kormányzással elnémított V pontokból, mint láttuk, nem kerülhet kettő egymás mellé, hiszen egy kormányzott V pont nem kormányozhat egy másikat. A süllyesztőben való elnémítás egészen más eset, itt V pontok csak elszenvedik a némítást, maguk tevékenyen nem vesznek részt benne. Ennek a veszélye nyilvánvaló: ha megengedjük a (39)-beli esetet, akkor többé semmi akadálya, hogy tetszőleges számú mássalhangzót tételezzünk fel a felszínen egymás mellett, egymással párosával süllyesztőket alkotva.[29] A (39)-beli helyzet kizárására több lehetőség is adódik. Kijelenthetjük azt, hogy kormányzott C

[29] Ami gátat vethet a végtelen süllyesztő-láncoknak az az, hogy az ilyen helyzetekben a kormányzott első tag rendszerint zengősebb, mint a kormányzó második. Ez ugyan csökkenti a lehetséges átfedesek számát, hisz az ottlévő mássalhangzónak egyszerre kell elég zörejesnek lennie, hogy kormányozzon, és elég zengősnek, hogy kormányoztasson. Mivel az ikerhangok is kóda-kapcsolatok, a [ttt] típusú három-, négy stb. mássalhangzó hosszúságú ikerhangokat nem tudjuk így kizárni.

pontok nem képesek kormányozni. Ez a megszorítás lehetetlenné teszi, hogy egy süllyesztő első, kormányzott tagja további süllyesztőben vehessen részt kormányzóként. Azt is megszabhatjuk, hogy a süllyesztők nem érhetnek egybe, azaz két szomszédos süllyesztőben nem vehet rész a hangváznak ugyanaz a szakasza. Nevezzük ezt ***ikersüllyesztő**[30] korlátnak. Ez ellen a korlátozás ellen szól önkényes volta: nem következik léte az eddig lefektetett elvekből. Ugyanakkor egy másik jelenség — a zártszótagbeli rövidség — magyarázataként is alkalmazhatjuk, ami javít elméleti elfogadhatóságán.

Összefoglalóul: egy olyan elméletnek, amely ragaszkodik ahhoz, hogy a hangvázon két C pontot mindig egy V pont választ el, legalább két eszközre van szüksége ahhoz, hogy a felszínen meg nem jelenő V pontokat elnémítsa. Azt a megfigyelésünket, hogy egy magánhangzó ki nem ejtettsége függ a következő magánhangzó kiejtettségétől, a kormányzásnak nevezett hatásnak tulajdonítottuk. Ez az egyirányú és helyi jellegű viszony önmagában nem intéz el minden kiejtetlen V pontot, ezért bevezettük a süllyesztőt. Az ebbe kerülő V pontok sem jelennek meg a felszínen. A süllyesztő létének feltétele a kormányzó és kormányzott C pont dallamtartalma, de erről részletekbe itt nem bocsátkoztunk.

2.9 Magánhangzó-kapcsolatok

Az eddigiekben kétféle mássalhangzó-kapcsolatot modelleztünk, a kormányzás elnémította V pontot körülvevő álkapcsolatot és a süllyesztők által meghatározott kóda-kapcsolatot. Ezeknek magánhangzós párhuzama is van, az ál-magánhangzókapcsolatot hagyományosan hiátusnak, a kódakapcsolatnak megfelelőt pedig hosszú magánhangzónak, ill. kettőshangzónak hívjuk. Az első eset ábrázolása egyértelmű: a két kiejtett magánhangzó között egy üres C pont áll. Ezt nem kell elnémítanunk, mert a C pontok sajátos tulajdonsága a némaság. A helyzetet (40)-ben ábrázoljuk.

(40)
$$\begin{array}{cccc} C & V & c & V \\ | & | & & | \\ \text{sz} & \text{i} & & \text{a} \end{array}$$

[30] Pontosabb volna az ilyen szerkezetet „sziámi-iker-süllyesztőnek” nevezni, mivel jellemzőjük, hogy középső tagjuknál össze vannak nőve.

Fentebb, (19)-ben, azt mutattuk be, hogy a két V pont közötti C pont gyakran nem marad néma, a hiátustöltés eredményeképpen ott mássalhangzót ejtünk. Ennek a jelenségnek a magyarázatául tételezzük fel, hogy egy V pont, ha meghiúsul a szándéka, hogy kormányozza az őt megelőző V pontot — mert az nem üres —, akkor is kormányoz, mégpedig az őt közvetlenül megelőző C pontot. A kormányzás rontja a megtámadott pont sajátos tulajdonságait, vagyis egy kormányzott C pont némaságának véget vet. Az üres C pont úgy tud hangosabbá válni, ha dallamtartalmat szerez magának, példánkban a megelőző V pont dallamtartalmából. Ez a hiátustöltés, vö. (41).

(41)

C	V	C	V
|	|		|
sz	i		a

A hiátustöltésnek ez az elemzése újabb érvet szolgáltat amellett, hogy a hangváz nem C, hanem V ponttal kezdődik. (Korábbi érvünk az volt, hogy a CV hangvázon bármilyen szóeleji mássalhangzó-kapcsolatot lehetségesnek jósolunk, hiszen kormányzással mindig elnémítható a közöttük levő üres V pont.) Lássuk az *el* igekötő három elképzelhető ábrázolását (42)-ben.

(42)

a.			b.				c.				
	V	C		c	V	C		v	c	V	C
	|	|			|	|				|	|
	e	l			e	l				e	l

A C-kezdetű hangvázon, (42b), „hiátustöltést” várunk, mert itt a V pont, nem lévén előtte üres V pont, kormányozza a szóeleji üres C pontot. Ahhoz, hogy ezt a jóslatot elkerüljük, az kell, hogy vagy ne legyen a felszínen elsőként megjelenő magánhangzó vázpontja előtt semmi — (42a), vagy az előtte levő üres C pont előtt legyen még egy üres V pont is, ami a kiejtett V pont kormányzását felveszi — (42c). Mindkét esetben V ponttal fog kezdődni a hangváz.

Nehezebb helyzetben vagyunk az olyan magánhangzó-kapcsolatokkal, amelyek tagjainak „közük van” egymáshoz. Míg ugyanis a hiátust alkotó magánhangzók között nemigen vannak fonotaktikai korlátok,[31] addig egy hosszú magánhangzót — meghatározása szerint — csak két azonos magánhangzó alkothat. A kettőshangzókra ugyanígy vonatkoznak megszorítások. A kóda-kapcsolatokhoz hasonlóan itt is szeretnénk kapcsolatot teremteni a két tag között. Erre a szerepre azonban nem alkalmas a kormányzás: láttuk, hogy a V pontot a kormányzás elnémítja.

Vezessünk be egy másik, szintén a hangváz pontjai között ható erőt, a **jogosítás**t. Ez a viszony eredeti értelmezése szerint a fonológiai ábrázolás elemeinek megjelenését segíti elő: a hagyományos szótagfás elméletekben a szerkezeteknek csak azok a tagjai jelenhetnek meg a felszínen, amelyeket jogosít egy nálánál magasabb rendű másik elem. A hangsúlytalan magánhangzókat a hangsúlyos magánhangzók, a szótagnyitányokat a szótagmagok, a kódákat vagy az előző mag, vagy a következő nyitány stb. Egy olyan elméletben például, ahol a kódát (csak) a következő nyitány jogosítja, a szóvégi mássalhangzó nem tartozhat kódába, mert akkor nem lenne jogosítva, ezáltal nem lenne jogosult a felszínen megjelenni. A jogosításnak ebből az értelmezéséből fakad, hogy a vázpontokhoz tartozó dallamelemek megtartására jótékony hatással van ez az erő. Azaz, minél erősebb jogosítványt kap egy vázpont, annál inkább képes lesz megtartani a hozzátartozó dallamtartalmat. Ennek elvesztése a **gyengülés**ben nyilvánul meg. A fejezet elején láttuk például, hogy a standard északnémetben a kódában levő zörejhangok zöngétlenednek — azaz elvesztik az itt Z-vel jelölt dallamelemüket. Ennek okaként tehát a szótag kódáját jogosító erő viszonylagos gyengeséget jelölhetjük meg, ehhez a szótagösszetevőhöz ugyanis hosszú úton, egy nyitányon keresztül érkezik meg a jogosítvány. Ezzel szemben a nyitányok közvetlenül kapják jogosítványukat az őket követő magtól — nem is annyira jellemző erre a helyzetre a gyengülés.[32]

A jogosításra vonatkozó megszorításokat a kormányzáséihoz hasonlóan képzeljük el, mindkét erő egyirányú (jobbról balra hatnak) és helyi jellegű, továbbá ahogy csak az élő V pontok képesek kormányozni, csak ugyanezek tudnak jogosítani is. Alapesetben egy V pont az őt megelőző

[31] A magyarban kettő megszorításról érdemes beszélni. Az egyik, hogy a két magánhangzó nem lehet azonos (de ez sem mindig áll, pl. *zoológus*), a másik az, hogy az első magánhangzó nem lehet hosszú (ez alól két kivételt találunk: *Káin, káosz,* de az *á* — valamint az *é* — hosszú volta, mint alább látjuk, vitatható).

[32] Van természetesen példa a nyitánybeli gyengülésre is. Ennek okait, mivel most félrevinné a tárgyalást, itt nem firtatjuk, de a kérdésre a fejezet végén visszatérünk.

C pontot jogosítja („a szótagnyitányokat a szótagmagok jogosítják”). A jogosítást dupla nyíllal jelöljük, (43)-ban például a *satu* szóban.

(43)
$$
\begin{array}{cccc}
C & \Longleftarrow V & C & \Longleftarrow V \\
| & | & | & | \\
\mathrm{s} & \mathrm{a} & \mathrm{t} & \mathrm{u}
\end{array}
$$

A jogosítást fogjuk használni arra, hogy megkülönböztessük a két egymástól független magánhangzó alkotta kapcsolatokat, a hiátust — (44a), az összefonódott kapcsolatoktól, a hosszú magánhangzóktól — (44c) — és kettőshangzóktól — (44b). Ez utóbbiakban azt feltételezzük, hogy a két V pont között jogosítási viszony áll fenn.

(44)
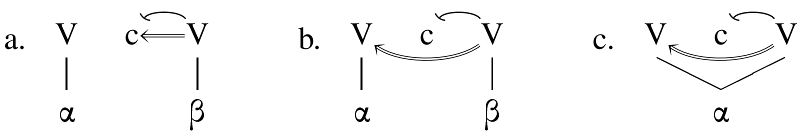

Az első esetben a közrezárt üres C pont kormányozva is, jogosítva is van. Ennek hatására ez a C pont a hangosság felé tolódik el, mint már láttuk, a hiátus kitöltődik. Az, hogy a C pont jogosítva is van, arra utal, hogy ezen a helyen könnyű dallamelemeket megtartani. Ezzel szemben a hosszú magánhangzók és kettőshangzók ábrázolatában a jogosítványt nem a C, hanem a V pont kapja. A C pont kormányozva van, sőt el is van süllyesztve: a mássalhangzós süllyesztők párjaként itt találjuk a magánhangzós süllyesztőket.

2.10 A viszonyok összefoglalása

Az eddigiekben a hangváz pontjai között kétfajta kapcsolatot tételeztünk fel, a megtámadott pont sajátos tulajdonságait ellenkezőjükre fordító kormányzást és az adott pont dallamtartalmának megtartását elősegítő jogosítást.

A (45) táblázatban összefoglaljuk az összes lehetőséget azokra a viszonyokra, amelyek a hangváz pontjai között létrejöhetnek a helyi jellegű és egyirányú kormányzás és jogosítás által. A táblázatban látható nyolc logikailag lehetséges esetből öttel — (45a–e) — már találkoztunk. Mielőtt a maradék háromról, (45f–h), mondanánk valamit, vizsgáljuk meg, hogy a hangváz osztásáról hozandó, eddig lebegtetett, de egyre inkább a VC párok felé hajló döntésünk mennyiben befolyásolja a pontok közötti hatások

(45)

	MIT?	MI?	HOGYAN?	HOL?
a.	C	V	kormányoz	kiejtett mgh. után
b.	C	V	jogosít	mindig, kiv. hosszú mgh./kettősh.
c.	V	V	kormányoz	szinkópa
d.	V	V	jogosít	hosszú mgh., kettőshangzó
e.	C	C	kormányoz	kóda-kapcsolat
f.	C	C	jogosít	?
g.	V	C	kormányoz	—
h.	V	C	jogosít	—

megítélését. Az a négy eset, amelyekben egy vázpont azonos fajtájú vázpontra hat — (45c–f), azt mutatja, hogy léteznek a vázegységek (CV vagy VC) között ható kormányzási és jogosítási viszonyok, hiszen két azonos fajtájú vázpont szükségszerűen különböző vázegységekhez tartozik. Ezek esetén tehát nincs különbség a CV- és a VC-elmélet között. A többi esetben azonban van, amint azt a (46) ábra mutatja a kormányzást használva a hatás bemutatására.

(46) a. CV egység, V hat C-re

[C V]

b. CV egység, C hat V-re

[C V] [C V]

c. VC egység, V hat C-re

[V C] [V C]

d. VC egység, C hat V-re

[V C]

Az találjuk, hogy az eddig feltételezett V-ből kiinduló és C-re ható erő esetén a CV hangváz vázegységen belüli hatást tételez fel — (46a), míg a VC hangváz vázegységek közöttit — (46c). Mivel a vázegységek között mindenképpen léteznek hatások (pl. a legelőször bevezetett, szinkópát okozó V–V kormányzás), szűkíthetjük a játékteret azzal, hogy megkötjük: *csak* vázegységek *között* fordulhat elő kormányzás és jogosítás. Ezzel egyfelől végleg letesszük a garast a VC-elmélet mellett, hiszen a V pontból kiinduló, C pontra ható kormányzás és jogosítás, (45a–b), csak így lesz vázegységek közötti, (46c); másrészt arra is magyarázatot kapunk, hogy miért nincsen C pontból kiinduló, V pontba érkező hatás, ez ugyanis vázponton belül működne, (46d).

Az a megkötés, hogy kormányzás és jogosítás csak vázegységek között lehet, a viszonyok helyi jellegűségéből következik. Ha ezt az elvet a V–V, illetve C–C viszonyra is érvényesnek akarjuk tekinteni — jóllehet itt a két résztvevő között egy ellenkező fajtájú harmadik is lapul —, akkor úgy kell megfogalmaznunk, hogy az egymással szomszédos *vázegységek* V és C pontjai között fennálló viszonyok minősüljenek helyi jellegűnek. Azaz nem a vázpontok szomszédossága számít. Ebben az értelemben a (46d)-ben ábrázolt helyzet, az azonos vázegységen belüli kormányzás vagy jogosítás, nem állhat elő. Az eddig egyébként sem tapasztalt, C pontból induló V pontba érkező hatásokat, (45g–h), tehát látszólag kizártuk. Csak látszólag, mivel elképzelhető még a (47)-ben bemutatott felállás is.

(47) [V_1 C] [V_2 C]

Ezt az esetet azzal zárhatjuk ki, hogy elfogadjuk a helyi jellegűségre vonatkozóan a következő — a szintaxisban **minimális kapcsolat feltételnek** nevezett (Chomsky 1995) — korlátozást.

(48) Egy viszony célpontja az eredőjéhez legközelebb eső adott fajtájú kategória.

Eszerint egy C pont azért nem hathat egy V pontra, mert az őt közvetlenül megelőző (a (47) ábrában V_2-vel jelölt) V pont „túl közel”, vele azonos vázegységben van, a következőt (a (47)-beli V_1-et) pedig a helyi jellegűség (48) szerinti meghatározása értelmében már nem érheti el.

Egyetlen esettel, a (45f)-ben felsorolt C–C jogosítással kell még kezdenünk valamit. Korábban már tárgyaltuk, hogy a mássalhangzó-kapcsolatoknak legalább két fajtáját kell megkülönböztetnünk, az egyiket, amelyik (a magyarban) előfordulhat szó végén (pl. *nk*) kóda-kapcsolatnak, azt, amelyik csak magánhangzó előtt fordulhat elő (pl. *kn*) álkapcsolatnak neveztük. A nyelvek egy részhalmazában létezik egy harmadik fajta kapcsolat is. Ennek különlegessége, hogy szó elején is előfordulhat, pl. *tr* (*trón*), *pl* (*pléh*) stb. Vannak arra utaló jelek, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a modellezésére használható az eddigi leírásokból hiányzó C–C jogosítási viszony. Mivel ennek részletei még nincsenek teljesen kidolgozva, itt csak a lehetőségre utalunk.

Összefoglalóan kis jóindulattal elmondhatjuk, hogy a vázpontok között lehetséges viszonyok mindegyikét értelmezni tudjuk, sőt a nem létező, C pontból V pontra ható viszonyok lehetetlenségét is le tudjuk vezetni.

2.11 A VC hangváz

Az eddig bemutatott jelenségek és magyarázatukul előadott érvelések elárulják, hogy e sorok szerzője úgy véli, a hangváz szigorúan váltakozó C és V pontjai VC sorrendben alkotnak vázegységeket, a hangváz ezekből az egységekből áll össze. Ennek a feltételezésnek egyik furcsasága, hogy — amint azt korábban már láttuk — az alap-szótagképlet a CV, ennek megfelelően az alap-szóképlet a CVCV. . . CV, vagyis egy mássalhangzóval kezdődő és magánhangzóra végződő hanglánc. A VC vázegységek ennek a tapasztalatnak látszanak ellentmondani. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a vázegységek nem a hétköznapi értelemben vett szótagokat képviselik, sem a VC-, sem a CV-elméletben. Ilyen értelemben annak az alapvető szótagolási stratégiának, hogy egy magánhangzók közötti mássalhangzó a második magánhangzóval kerül egy szótagba (ezt neveztük a nyitánymaximalizálás elvének), nincsen bizonyító ereje sem a CV-elmélet mellett, sem ellene.

Kényesebb kérdés a hangváz két szélének a jelöletlen állapota. Az a tény, hogy a jelöletlen szóképlet mássalhangzóval kezdődik és magánhangzóra végződik, önmagában nem teszi feltétlenül szükségessé, hogy a hangváz is így tegyen. Ehhez azt is el kellene fogadnunk, hogy a hangvázon az üres pontok kevésbé elfogadhatóak, mint azok, amelyekhez dallamelemek csatlakoznak. Ha a szó belsejét nézzük, ez valóban igaznak tűnik: a magánhangzó- és a mássalhangzó-kapcsolatok jelöltebbek a magán- és mássalhangzókat szigorúan váltogató hangláncoknál. Érvelhetünk azonban amellett is, hogy a nyelv a szavait képviselő hangvázak széleit alapesetben megjelöli, hogy ezáltal könnyítse a beszédfeldolgozás első lépését, a hangfolyam szavakra, ill. morfémákra való tagolását. Ez a jelölés egy-egy üres vázpont: a szavak széleit alapesetben az mutatja, hogy ott dallamtartalom nélküli pont van. Két ilyen módon beburkolt szó között tehát két üres vázpont lesz, amint azt (49)-ben láthatjuk. (A szögletes zárójelek a szavak határát mutatják, de az ábrázolatnak nem részei.)

(49)	[v	C	V	C	V	c]	[v	C	V	C	V	c]
		|	|	|	|			|	|	|	|	
		α	β	γ	δ			ε	ζ	η	θ	

Vessük ezt össze az (50)-ben látható alternatívával, ahol a CV egységekből álló hangváz szélei nincsenek jelölve.

(50)	[C	V	C	V]	[C	V	C	V]
	|	|	|	|	|	|	|	|
	α	β	γ	δ	ε	ζ	η	θ

Az ábra tanúsága szerint ha szél-jelöletlen szavakat helyezünk egymás mellé a kettő közötti határt nem jelzi semmi — mint már említettük, a „]" és „[" jelek csak az olvasó dolgát könnyítik, az ábrázolatnak nem részei. Ezzel szemben ha a (49)-ben vázolt módon üres vázpontokkal jelöljük egy szó hangvázának két szélét, ezek egymás mellé helyezve is világosan elkülönülnek.

Tételezzük tehát fel, hogy a nyelvek alapesetben ún. **szélegység**ekkel jelölik szavaik széleit. A két szélegység a szóeleji vC vagy vc és a szóvégi Vc vagy vc, vagyis egy olyan vázegység, amely a szó szélén üres vázpontot tartalmaz.

Mindebből az következik, hogy ha egy szó magánhangzóval kezdődik vagy mássalhangzóra végződik, akkor abban a helyzetben a szó széle nincsen jelölve. E mellett a feltételezés mellett itt csak egy bizonyítékot hozunk. Az angol sok nyelvjárásában magánhangzók közötti helyzetben két zárhang — a [t] és a [d] — különbsége egy ún. lebbentett hangban, a [ɾ]-ben függesztődik fel: *atom* [atəm] → [aɾəm] 'atom', *Adam* [adəm] → [aɾəm] 'Ádám'. Az itt vázolt elemzésből az következik, hogy egy szóvégi [t], ha a következő szó magánhangzóval kezdődik, lebbentetté válik, ezzel szemben egy szóeleji [t] szóvégi magánhangzó után nem. A miértre az (51) két része mutatja a választ. (Az *a* tetszőleges magánhangzót jelöl.)

(51)	a.	V	C]	[V		b.	V	c]	[v	C	V
		|	|	|			|			|	|
		a	t	a			a			t	a

Az ábra mutatja, hogy egy mássalhangzóra végződő és egy magánhangzóval kezdődő szó hangvázain a két szélső hang egymás mellé kerül: ez a helyzet hasonlít egy szón belüli kapcsolathoz. Az alapesetnek megfelelő szavakban — magánhangzó-végű + mássalhangzó-kezdetű — a két hangot két üres vázpont választja el. A szóhatáron történő lebbentésre vonatkozó adatok a jelen elemzés jóslatát teljesítik be: *bite it* [ˈbaɪt ɪt] → [ˈbaɪɾ ɪt] ’harapd meg’, de *by-tit* [ˈbaɪ tɪt] (↛ *[ˈbaɪ ɾɪt]) ’mellékcici’.[33] Vagyis míg a VC][V hangláncban a mássalhangzó magánhangzók közöttiként viselkedik, addig a V][CV hangvázban nem.

2.11.1 Hangátkötés és hangkivetés szóhatáron

Fentebb tárgyaltuk a magyar határozott névelő két alakja (*a/az*) közötti választás fonológiai indítékait. Akkor arra jutottunk, hogy a névelő lebegő *z* dallamtartalmát azért ejtjük magánhangzóval kezdődő szavak előtt, mert ezek valójában egy üres nyitánnyal kezdődnek, amelyhez csatlakozva a *z* fonetikailag értelmezhetővé válik. Ez az elemzés veszélybe kerül azzal, hogy a VC-elméletben a magánhangzóval kezdődő szavak elején nincsen üres C pont. Ráadásul minden hangváz C pontra végződik, így érthetetlen, hogy a névelő végén lebegő dallamelemek miért nem csatlakoznak a következő szótól függetlenül a hangváz-végi C ponthoz. (52)-ben adjuk a korábbi két példa — *a kosz, az ősz* — ábrázolatait, a hangvázaik pontjai közötti viszonyokkal.

(52)	a.	V	c	v	C⇐V		C	b.	V	c⇐V	c	V	C
		|			|	|	|		|	¦			|
		a	z		k	o	sz		a	z	ö		sz

A magyarázat a következő: a névelő lebegő *z*-je azért nem kötődik a hangváz-végi C ponthoz, mert erre semmi oka. A C pont sajátos tulajdonsága a némaság, ha nincs külső erő, ami arra készteti, hogy ezzel felhagyjon, akkor a felszínen nem jelenik meg. A határozott névelőben éppen ez a helyzet: a lexikonban össze nem kötött vázpont és dallamelem csak külső ráhatásra kötődik össze. Ilyen külső ráhatás a kormányzás. Ez mássalhangzóval kezdődő szó előtt nem jön létre, mert az ilyen szavak hangvázának elején található halott V pont nem tud kormányozni, (52a). Ha egy szó magánhangzóval, azaz élő V ponttal kezdődik, akkor ez a pont kormányozza az előző szó végén található C pontot, amely így hangosabbá válni

[33] A példa kicsit erőltetett, cserébe viszont a két hanglánc csak a szóhatár helyében tér el, sem szegmentumaikban, sem hangsúlyviszonyaikban nem különbözik.

kényszerül. Ezért hozzákötődik a lebegő dallamtartalom (ezt az (52b)-ben szaggatott vonal jelöli). Ezt megintcsak úgy értelmezhetjük, hogy egy magánhangzóval kezdődő szó közelebb tud férkőzni az előző szóhoz: itt annak lebegő dallamtartalmát csatlakoztatja a hangvázához, míg a korábbi példában a lexikonban már odakötött dallamtartalom lebbentetté válását idézi elő.

A hangátkötés, mint korábban (a (14)-ben) láttuk, viszonylag jól elemezhető egy CV-hangvázas elmélettel is. Egy másik folyamatnak, a proklitikumok magánhangzója „törlésének" elemzése már jóval nehezebb — ha egyáltalán lehetséges — CV vázegységekkel. A jelenségre a standard magyarban nem találunk példát,[34] a franciában viszont jól ismert: pl. *la mie* ’a kenyérbél’, de *l~~a~~ amie* ’a barátnő’. Arról van tehát szó, hogy a névelő magánhangzója mássalhangzóval kezdődő szavak előtt megmarad, magánhangzóval kezdődőek előtt törlődik. (53)-ban bemutatjuk a VC-s elemzést, ami azt feltételezi, hogy a névelő magánhangzója vázpont nélkül lebeg.

(53) a. $\begin{array}{cccccc} \mathrm{v} & \mathrm{C]} & & \mathrm{[v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{c} \\ & | & & & | & | & \\ & \mathrm{l} & \mathrm{a} & & \mathrm{m} & \mathrm{i} & \end{array}$ b. $\begin{array}{ccccccc} \mathrm{v} & \mathrm{C]} & & \mathrm{[V} & \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{c} \\ & | & & | & | & | & \\ & \mathrm{l} & \mathrm{a} & \mathrm{a} & \mathrm{m} & \mathrm{i} & \end{array}$

A lebegő magánhangzó csak akkor tud értelmeződni, ha sikerül egy V ponthoz kötődnie. Erre pedig csak mássalhangzóval kezdődő szavak előtt van lehetősége, mivel ezek hangváza tartalmazza a szükséges üres V pontot, (53a); ellenkező esetben a magánhangzó lebegve marad, vagyis a felszínen nem jelenik meg, (53b). Az (54) ábrában egy lehetséges CV-hangvázas elemzést mutatunk.

(54) a. $\begin{array}{cccc} \mathrm{C} & \mathrm{V]} & \mathrm{[C} & \mathrm{V} \\ | & | & | & | \\ \mathrm{l} & \mathrm{a} & \mathrm{m} & \mathrm{i} \end{array}$ b. $\begin{array}{cccccc} \mathrm{C} & \mathrm{V]} & \mathrm{[c} & \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{V} \\ | & | & & | & | & | \\ \mathrm{l} & \mathrm{a} & & \mathrm{a} & \mathrm{m} & \mathrm{i} \end{array}$

Ebben az esetben a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt nem történik változás, (54a), viszont érthetetlen, mi okozza a magánhangzó előtti hangkiesést, (54b).

[34] Toldalékolásnál esetleg így is értelmezhető a tővégi magánhangzó törlése ilyenekben: *barna* → *barn~~a~~ul/barn~~a~~ít* stb.

Elmondhatjuk tehát, hogy a hangátkötés és hangkivetés jelenségei közül VC hangvázzal többet lehet elemezni, mint CV hangvázzal, ami tovább növeli a VC vázegységeket alkalmazó elmélet elfogadhatóságát.

2.11.2 A minimális szó

Sok nyelvben, ezek között a magyarban, található egy, a tartalmas szavak mértetét alulról megszabó korlát, ami jellemzően egy „nehéz" szótagban határozza meg a legkisebb szóméretet. Eszerint egy feltételezett *ta* alak nem lehet tartalmas szó,[35] de az egy mássalhangzóval hosszabb *tat* vagy az egy magánhangzós vázponttal hosszabb *tá* már igen. A korlátozást egy CV-elmélet úgy fogalmazhatja meg, hogy az egyetlen vázegységből (CV-ből) álló hangváz túl rövid ahhoz, hogy tartalmas szóé lehessen; ehhez legalább két vázegység szükséges.

Ha a vázegységeink nem CV, hanem VC alakúak, akkor egyfelől megfelelő méretűnek kell minősítenünk az egyetlen egységből álló szavak egy részét (pl. *ok, öt, un, üt, esz* stb.), másfelől ki kell zárnunk jónéhány két vázegységből álló alakot, azokat, amelyek képlete [vC-Vc], miközben más két vázegységes szavak (pl. *apa, bak*) már megfelelnek. A három vagy több vázegységből összeálló hangvázak már mindenképpen kielégítik ezt a korlátozást.

A megszorítás egységes és egyszerű megfogalmazását az (55)-ben adjuk.

(55) Tartalmas szó hangváza nem állhat kizárólag szélegységekből.

Szélegységnek neveztük a korábbiakban azt a két vázegységet, amelyek alapesetben a szó elejét és végét jelölik. Az (56a)-ban közölt hangláncok mindegyike kizárólag szélegység(ek)ből áll (amit szögletes zárójelek mutatnak) és ezért alkalmatlan arra, hogy tartalmas szó hangváza legyen. Ezzel szemben az (56b) jobbára azonos hosszúságú hangvázai megfelelnek a tartalmas szavak méretére vonatkozó elvárásnak (ezekben a nem szélegység alá van húzva).

[35] Funkciószó lehet, vö. *ha, ki, te, de* stb. Két zavaró kivétel a *fa* és a *ma.*

(56)	a. *V	Vc]	b. VC	VC	*ok, un*
	*C	[vC	CVC	[vC-VC	*tok, nyel*
	*CV	[vC-Vc]	VV	Vc-Vc]	*ő*
			CVV	[vC-Vc-Vc]	*sí, lé*

Az üres vázpontok használatának veszélye, hogy ezekkel szükség szerint lehet manipulálni: mivel a felszínen többnyire nincsen nyomuk, ilyenekkel lehet felduzzasztani a hangvázakat. (57)-ben négy olyan esetet mutatunk be, amelyekben üres vc vázegységek hozzáadásával igyekszünk az (55)-beli korlátozást megkerülni. Az itt bemutatott (és alighanem a be nem mutatott) összes kísérlet kudarcot vall: mégha ezzel a módszerrel sikerül is nem szélegységekhez jutnunk, a hangvázon mindig lesz olyan üres V pont, amelyet sem kormányzással, sem süllyesztéssel nem lehet elnémítani (*-gal jelölve) és amely miatt így az adott hangváz elbukik.

(57)	a. *V	[vc-Vc]	Vc-*vc]	
	b. *C	[vC-vc]	[*vc-vC	
	c. *CV	[*vc-vC-Vc]	[vC-Vc-*vc]	[*vC-vc-Vc]
	d. *CC	[*vC-vC		

2.11.3 A zártszótagbeli rövidség

Még egy olyan jelenséget mutatunk itt be, amelynek elemzése során fontos szerep jut annak a ténynek, hogy a hangvázat nem CV, hanem VC vázegységek alkotják. Korábban már említettük, hogy a magyarban számtalan szó mond első ránézésre ellent annak a feltételezésnek, hogy ebben a nyelvben lenne zártszótagbeli rövidülés. Először is azt kell megemlítenünk, hogy ennek a jelenségnek a szempontjából nem számítanak hosszú magánhangzónak a nem felső nyelvállású *á* és *é* hangok, ezek ugyanis korlátozás nélkül bukkanhatnak fel mássalhangzó-kapcsolatok előtt (pl. *vándor, némber, ámbra*).[36]

[36] Nem állíthatjuk róluk mégsem, hogy rövidek, és az *a–á,* valamint az *e–é* különbség csak minőségi, de nem mennyiségi, mert másutt a többi rövid magánhangzótól eltérően viselkednek. Az *á* és *é* utáni hosszú *l* például rövidül, amit más magánhangzók után nem tesz: az *álló l*-je általában rövid, de az *üllő*-é nem lehet az. Mivel ugyanakkor „valódi” hosszú magánhangzó nem fordul elő hosszú *l* előtt — éppen a zártszótagbeli rövidség miatt—, nehéz bizonyítani, hogy az *l* rövidülése az őt megelőző magánhangzó mennyisége vagy minősége miatt van-e.

Egy másik látszólagos ellenpélda-halmazt az a tény hoz létre, hogy a hagyományosan kódának tekintett, így a szótagot lezáró szóvégi mássalhangzó előtt bármilyen hosszú magánhangzó előfordulhat (pl. *íny, űr, út, óv, őz*). Ezt magyarázza az az elképzelés, hogy a szóvégi mássalhangzók nem kóda-, hanem nyitány szótagösszetevőben vannak.[37] Ugyanezzel oldhatjuk meg a *bűzlik*-fajta eseteket, itt a *z* szintén nem kódában van, hiszen a *zl* kapcsolat belsejében egy üres V pont bújik meg, ami pl. a *bűzölög* alakban a felszínre is kerül.

Ha áttérünk a szigorúan váltakozó C és V pontokat tartalmazó hangvázak használatára, akkor az imént említett magyarázat a zártszótagbeli rövidség hiányára (hogy ti. a „szótagzáró” mássalhangzó valójában nem zárja a szótagot, merthogy nem kódában, hanem nyitányban van) érvénytelenné válik. A CV vagy VC hangvázat feltételező elméletekben ugyanis szomszédai tekintetében nem különbözik egy kóda és egy nyitány, amint az az (58) ábrán látható.

(58) a.

C	V	c	V	C	v	C	V	C
b		ü		z		l	i	k

b.

C	V	C	v	C	V
r	o	n		d	a

Ez a két mássalhangzó-kapcsolat azonban mégis különbözik egymástól, mégpedig a közrezárt V pont némaságának okában. Az első esetben, az (58a)-ban ugyanis álkapcsolattal állunk szemben, az üres V pontot a következő V pontról érkező kormányzás némítja el. Az (58b)-ben közölt kapcsolat viszont kóda-kapcsolat, ahol a V pont azért néma, mert süllyesztőbe kerül. Zártszótagbeli rövidséget leginkább a süllyesztett V pontok előtt találunk, míg álkapcsolatok előtt gyakoribbak a hosszú magánhangzók (pl. *bóvli, kókler, lófrál, Nógrád, ótvar, sínyli, snóbli*). Ennek párhuzamaként ál-magánhangzókapcsolatokat pedig kóda-kapcsolatok előtt találunk (pl.

[37] Sok más jelenségnek, például a szóvégi mássalhangzóknak a hangsúlykijelölő szabályok számára való láthatatlanságát is magyarázza az, ha az ilyen mássalhangzókat nem kódában levőnek tekintjük.

leander, orientál). Ami nem fordul elő — pontosabban amit a zártszótagbeli rövidség címszó alatt szeretnénk kizárni —, az a hosszú magánhangzót (vagy kettőshangzót) követő kóda-kapcsolat.

A három vagy több tagból álló kóda-kapcsolatokat és hosszú magánhangzókat korábban az ikersüllyesztők kizárásával szűrtük ki: kikötöttük, hogy két süllyesztőben nem vehet részt a hangváznak ugyanaz a szakasza. Ott ezen csak a vázpontokat értettük, azonban a korlátozást úgy is értelmezhetjük, hogy ugyanaz a vázegység nem lehet része két süllyesztőnek. Ezt a korlátozást viszont sérti egy „zártszótagbeli" hosszú magánhangzó, azaz egy magánhangzós és egy mássalhangzós süllyesztő szomszédossága ebben a sorrendben.

(59)
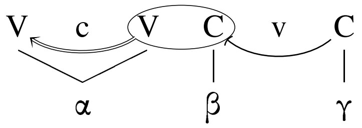

Az (59) ábrában a középső, bekarikázott VC vázegység egyszerre tartozik a hosszú magánhangzót alkotó süllyesztőhöz és a kóda-kapcsolatot meghatározóhoz. Ha viszont a kóda-kapcsolat süllyesztőjét követi a hosszú magánhangzóé, akkor nem terjednek ki azonos vázegységre, de csak akkor, ha a vázegységeink VC-k és nem CV-k. A süllyesztőknek erre a sorrendjére valóban számtalan példa akad: *hintó, bunkó, kampó.*

2.12 Mássalhangzó-gyengülés

Az itt ismertetett elmélet arra tesz kísérletet, hogy a más elméletek által a szótagszerkezetbe kódolt információt a hangváz szigorúan váltakozó C és V pontjai közötti viszonyokkal helyettesítse. Eszközeivel számos fonológiai jelenséget képes magyarázó erővel elemezni. Az elmélet alkalmas továbbá arra is, hogy a mássalhangzó-gyengülés jellemző helyszíneit és ezen kívül várható eredményét is megjósolja.[38]

A (60)-ban néhány szokásos példát adunk különböző nyelvek mássalhangzó-gyengüléseire. A lista a gyengülési folyamatok három csoportját különíti el: a (60a) csoportban zörejhangok válnak zengősebbé ([ɟ]→[j], [b]→[β], [g]→[ɣ], [t]→[ɾ]), a (60b)-ben a mássalhangzó a szájbeli képzési helyét veszti el és válik glottálissá ([t]/[k]→[ʔ], [s]→[h]), míg a (60c)-ben

[38] A mássalhangzók erősödésével ez az elmélet nem foglalkozik.

(60) a. magyar: *negyed* [nɛɟɛd] → [nɛjɛd] (→ [nɛːd])
szabad [sɒbɒd] → [sɒβɒd] (→ [sɒːd])
igen [igɛn] → [iɣɛn]
angol: *city* [sɪti] → [sɪɾi] 'város'
b. angol: *bet* [bɛt] → [bɛʔ] 'fogad'
back [bak] → [baʔ] 'hát'
spanyol: *estados* [estados] → [ehtadoh] 'államok'
c. német: *adler* [ʔaːdlɐ] → [ʔaːtlɐ] 'sas'
orosz: *gorod* → [gorʌt] 'város'
szanszkrit: *kakubh-* → [kakup] 'táj'

szintén zörejhang veszíti el gégefő-tulajdonságait, azaz zöngétlenedik, illetve hehezetlenedik ([d]→[t], [b^h]→[p]).

A zengősödéssel járó mássalhangzó-gyengülést nevezzük **magánhangzós** gyengülésnek, mivel a folyamatban résztvevő mássalhangzó a magánhangzókra jellemző tulajdonságokat — zengősséget, hangosságot — vesz fel. A képzési hely, illetve a gégefő-tulajdonságok elvesztésével járó gyengülés egyes esetei éppen ellenkező irányba, a legpőrébb mássalhangzó, a [ʔ] felé hat, ezt tehát **mássalhangzós** gyengülésnek nevezhetjük.

Az itt bemutatott mássalhangzó-gyengülési folyamatok jellemző helyszíneként a (61)-beli környezeteket sorolhatjuk fel.

(61) a. __# b. __C c. V__V

Ezzel szemben jóval ritkábban találkozhatunk gyengüléssel a (62)-beli két környezetben — szó elején és mássalhangzó után.

(62) a. #__V b. C__V

A (61a–b) környezetek (a szóvégi és a mássalhangzó előtti) — ha kizárjuk az elágazó szótagnyitányok különleges esetét — a hagyományosan kódának nevezett helyzetnek felelnek meg. Ugyan magyarázatot nem ad, elterjedt általánosítás, hogy a kóda helyzetben gyengülnek a mássalhangzók. A (61c), vagyis a magánhangzók közötti helyzetet azonban nem fedi ez a megfogalmazás, az ilyen mássalhangzókat a nyitánymaximalizálás elve egyértelműen a szótag nyitányához sorolja. A magánhangzók közötti helyzet másik különlegessége, hogy az előző két helyzettel szemben ennek a helyzetnek a gyengülésre való hajlandósága függhet a szó hangsúlyától: bizonyos nyelvekben hangsúlyos magánhangzó előtt nem, csak hangsúlytalan előtt történik gyengülés. Azt is megfigyelhetjük, hogy a magánhangzós gyengülés inkább a (61c), míg a mássalhangzós gyengülés inkább a (61a–b) helyzetben fordul elő.

Ha megvizsgáljuk, hogy a vázpontok között az ebben a fejezetben ismertetett viszonyok a (61)- és (62)-beli környezetekben hogyan alakulnak, a következőket találjuk.

(63) a. $$\begin{array}{cc} \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ | & | \\ \alpha & \beta \end{array}$$

b. $$\begin{array}{cccccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ | & | & & | & | & | \\ \alpha & \beta & & \gamma & \delta & \varepsilon \end{array}$$

c. $$\begin{array}{cccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} \\ | & | & & | \\ \alpha & \beta & & \gamma \end{array}$$

d. $$\begin{array}{ccccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \Longleftarrow & \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ | & | & & | & | \\ \alpha & \beta & & \gamma & \delta \end{array}$$

(64) a. $$\begin{array}{ccccc} \mathrm{v} & \mathrm{C} & \Longleftarrow & \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ & | & & | & | \\ & \alpha & & \beta & \gamma \end{array}$$

b. $$\begin{array}{ccccccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \Longleftarrow & \mathrm{V} & \mathrm{C} \\ | & | & & | & & | & | \\ \alpha & \beta & & \gamma & & \delta & \varepsilon \end{array}$$

A (63)-beli ábrák mindegyikében a β dallamtartalmú C pontok képviselte mássalhangzók gyengülésére számíthatunk. A (63a) ábrázolat egy szóvégi mássalhangzó helyzetét mutatja. Mivel mindkét hatás — a kormányzás és a jogosítás — jobbról balra hat, továbbá a szóvégi mássalhangzótól jobbra nincsen lehetséges ható,[39] ez a mássalhangzó se kormányozva, se jogosítva nincs. Ugyanez a helyzet az álkapcsolatok első tagjával, (63b): ezekben nincsen viszony a két mássalhangzó között, a közéjük szorult, kormányzott üres V pont pedig nem tud sem kormányozni, sem jogosítani. (63c) kóda-kapcsolatot ábrázol. Ez abban különbözik az álkapcsolatbeli helyzettől, hogy itt az első mássalhangzót kormányozza a második. A (63d)-ben ábrázolt, magánhangzók közötti helyzetben a mássalhangzót követő magánhangzó egyrészt jogosítja, másrészt, mivel az előtte levő magánhangzó nem üres, kormányozza is őt.

[39] Kivéve, ha a szót magánhangzóval kezdődő szó követi. Ebben az esetben, mint fentebb már láttuk, sokszor magánhangzó közöttiként viselkedik egy mássalhangzó.

A nem gyengülő mássalhangzók jellemzője, amint azt (64)-ben láthatjuk, az, hogy a kormányzás elkerüli őket, jogosítva viszont vannak. Ahhoz, hogy egy szóeleji mássalhangzó elkerülje az őt követő magánhangzó kormányzását, szükség van arra, hogy megelőzze egy üres V pont, ami alapfeltevéseink szerint felveszi ezt a kormányzást. Ez a tény újabb érvvel szolgál amellett, hogy a mássalhangzóval kezdődő szavak elején egy üres V pont van, vagyis a hangváz V ponttal kezdődik, következésképpen VC vázegységekből áll.

A (65) táblázat összefoglalja a mássalhangzó-gyengülések okozójának tartott erők lehetséges kombinációit, a gyengülés várható irányát, valamint azokat a helyzeteket, ahol az esemény előfordulását jósoljuk.

(65)

	KORM.	JOG.	GYENGÜLÉS	ÁBRA	HELYZET
a.	$-$	$+$	nincs	(64a–b)	#__, C__
b.	$-$	$-$	mássalhangzós	(63a–b)	__#, $\_\_C_{\text{álkapcs.}}$
c.	$+$	$-$	msh.-s/mgh.-s	(63c)	$\_\_C_{\text{kóda-kapcs.}}$
d.	$+$	$+$	magánhangzós	(63d)	V__V

Azt látjuk, hogy a kormányzott C pontokra — (65c–d) — magánhangzós, a jogosítatlanokra — (65b–c) — pedig mássalhangzós gyengülés jellemző, a kóda-kapcsolatok első tagjától — (65c) —, mivel erre nézve mindkét gyengítő állapot fennáll, mindkét irányú gyengülést várunk. Ez valóban így van, ez a mássalhangzó egyfelől jellemzően zengősebb az őt követőnél, másfelől gyakran hiányzik önálló képzési helye (pl. az orrhang–zárhang kapcsolatokban) vagy gégefő-tulajdonsága (zöngésségi-, hehezettségi hasonulás). A gyengülés elől azok a mássalhangzók menekülnek meg, amelyek jogosított és kormányzatlan helyzetben vannak — (65a). Mindez következik a kormányzás és jogosítás tulajdonságaiból. Emlékezzünk, a kormányzás rontja a kormányzott sajátos tulajdonságait, vagyis egy kormányzott C pont némaságát. Ezért a kormányzás által megtámadott mássalhangzó hangosabbá, zengősebbé válik: magánhangzós gyengülésnek esik áldozatul. A jogosítás hiánya viszont azt eredményezi, hogy az adott pontnak gyengül a dallamelem-megtartó képessége, ezért elvesztheti a képzési helyéért vagy gégefő-tulajdonságáért felelős elemeket, amit mássalhangzós gyengülésnek neveztünk.

Említettük már, hogy a magánhangzók közötti helyzetben nyelvsajátos választás dönti el, hogy történik-e gyengülés. Míg például a latinból alakuló román nyelvekben az ilyen helyzetben levő mássalhangzók a hangsúlyviszonyoktól függetlenül — hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzók előtt egyaránt — gyengülnek (latin *acútus* > portugál *agúdo* [aɣuðu] ’éles’), addig az angolban hangsúlyos magánhagzó előtt nem történik mássalhangzó-gyengülés (pl. *city* [ˈsɪti] $\rightarrow$ [ˈsɪɾi] ’város’, de *settee* [sɛˈti] $\not\rightarrow$ *[sɛˈɾi] ’pamlag’).[40]

Mielőtt erre a jelenségre magyarázatot keresnénk, az angolnak egy másik, ezzel véleményünk szerint szorosan összefüggő sajátosságát kell megismernünk. Fentebb láttuk, hogy a szinkópát — egy szóbelseji magánhangzó eltűnését — a következő szótag magánhangzója okozza azzal, hogy kormányozza a kérdéses, a felszínen meg nem jelenő V pontot. Mégsem történik szinkópa akkor, ha az a magánhangzó, amelytől a kormányzást várnánk, bármilyen csekély mértékben hangsúlyos: pl. *separate* mn. [ˈsɛpərət]~[ˈsɛprət] ’elválasztott’, de *separate* ige [ˈsɛpəˌret], *[ˈsɛpˌret] ’elválaszt’; *Lancelot* [ˈlɑnsələt]~[ˈlɑnslət]~[ˈlɑnsəˌlɒt], de *[ˈlɑnsˌlɒt] lovagnév.[41] Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy a hangsúlyos magánhangzók nem tudnak kormányozni, a hangsúlytalanok viszont igen. Ez így azonban nehezen elfogadható feltételezés, hiszen azt várnánk, hogy minél erősebb egy magánhangzó, annál nagyobb a kormányzásra való képessége — a kormányzott vagy elsüllyesztett, és ezért a felszínen meg nem jelenő V pontok azok, amelyeknek nincsen ilyen képességük. Tételezzük fel, hogy a hangsúlyos magánhangzók tudnak ugyan kormányozni; ami megakadályozza őket ebben, az nem saját képességük hiánya, hanem az ú.n. **behatolási** korlát, amely megtiltja, hogy a kormányzás egy teljes ütembe behatoljon. Míg a [ˈsɛpərət] alak egyetlen ütemet alkot, így a kormányzásnak nincsen akadálya, addig a [ˈsɛpəˌret] két külön ütem: a másodikban

[40] Gráf (1999) adatai szerint a magyar is így működik. Ugyan vitatott, hogy ebben a nyelvben a szó első magánhangzóján kívül máshová is esne hangsúly, mégis erre utal az, hogy olyan szótagok elején, amelyek új ütemet indítanak, nincsen gyengülés: *ˈigyunk ˈmár* [iɟuŋk-]~[ijuŋk-], de *ˈsört iˈgyunk* *[-ijuŋk]; *ˈcsend ˈlegyeˈn ott* [-lɛɟɛ-]~[-lɛjɛ-], de *ˈcsend leˈgyen* *[-lɛjɛn].

[41] Arra gondolhatnánk, hogy ennek a jelenségnek az oka az, hogy a szinkopált alakban két hangsúlyos szótag kerülne egymás mellé. A szinkópa azonban akkor sem lehetséges, ha ez nem fordulna elő: *hullabaloo* *[ˌhʌləbə̸ˈlu] ’hűhó’, *methodological* *[ˌmɛθədə̸ˈlɒʤɪkəl] ’módszertani’.

levő, [e]-t tartalmazó V pontot a behatolási korlát megakadályozza abban, hogy az előző teljes ütembe ([ˈsɛpə]) „belekormányozzon”.

Ha a behatolási korlát képes megakadályozni, hogy egy viszonylag erős V pont kormányozhasson egy gyengébbet, akkor ezzel a hangsúlyos magánhangzók előtti mássalhangzó-gyengülés hiányát is magyarázni tudjuk. Az ilyen mássalhangzókat az előző ütemhez tartozónak kell tekintenünk. Ha az ütemharárt a vázegységek közé helyezzük, akkor VC vázegységekkel a kívánt eredményre jutunk, amint azt a (66)-ban a *settee* [sɛˈti] ’pamlag’ példáján bemutatjuk. A vázegységeket oválisok fogják egybe, a függőleges vonal az ütemhatárt, a szaggatott nyíl az ütemhatár miatt meghiúsuló kormányzást jelzi.

(66) 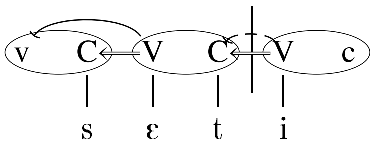

Ilyen módon a hangsúlyos szótag előtti mássalhangzók helyzete a szóelejiekéhez válik hasonlóvá: jogosítva vannak, de a kormányzástól a behatolási korlát miatt megmenekülnek. Érdekes megfigyelni, hogy a franciában, amely nyelvben nem hat a behatolási korlát, tehát a hangsúly helyétől függetlenül minden magánhangzók közötti mássalhangzó gyengülhet, van hangsúly előtti szinkópa is (pl. *semaine* [səˈmɛn]∼[sˈmɛn] ’hét’).

Olvasnivaló

Az autoszegmentális fonológiához

Durand, Jacques. 1990. *Generative and non-linear phonology.* Harlow: Longman.

Durand, Jacques és Siptár Péter. 1997. *Bevezetés a fonológiába.* Budapest: Osiris.

Goldsmith, John A. 1990. *Autosegmental and metrical phonology.* Oxford és Cambridge, Mass.: Blackwell.

Goldsmith, John A. 1995. *The handbook of phonological theory.* Cambridge, Mass. és Oxford: Blackwell.

Kenstowicz, Michael. 1994. *Phonology in generative grammar.* Cambridge, Mass. és Oxford: Blackwell.

Roca, Iggy. 1994. *Generative phonology.* London és New York: Routledge.

Siptár Péter (szerk.). 1993. *Modern fonológiai szöveggyűjtemény II.* Szeged: JATE.

A kormányzás-fonológiához

Charette, Monik. 1991. *Conditions on phonological government.* Cambridge: Cambridge University Press.

Durand, Jacques és Francis Katamba (szerk.). 1995. *Frontiers of phonology: atoms, structures, derivations.* Harlow: Longman.

Harris, John. 1994. *English sound structure.* Oxford: Blackwell.

Harris, John. 1997. Licensing inheritance: an integrated theory of neutralisation. *Phonology* **14:**351–370

Harris, John és Geoff Lindsey. 1995. The elements of phonological representation. In: Durand és Katamba 1995 : 34–79.

Kaye, Jonathan. 1989. *Phonology: a cognitive view.* Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Kaye, Jonathan. 1990. 'Coda' licensing. *Phonology* **7:**301–330.

Kaye, Jonathan. 1995. Derivations and interfaces. In: Durand és Katamba 1995 : 289–332.

Kaye, Jonathan, Jean Lowenstamm és Jean-Roger Vergnaud. 1985. The internal structure of phonological representations: a theory of charm and government. *Phonology Yearbook* **2:**305–328. [Magyarul: Siptár 1993 : 234–257.]

Kaye, Jonathan, Jean Lowenstamm és Jean-Roger Vergnaud. 1990. Constituent structure and government in phonology. *Phonology* **7:**193–231.

Szigetvári Péter. 1998. Kormányzás a fonológiában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **XIX:**165–213.

A CV-fonológiához

Larsen, Uffe Bergeton. 1995. Vowel length, Raddoppiamento Sintattico and the selection of the definite article in Modern Italian. In Léa Nash, Georges Tsoulas és Anne Zribi-Hertz (szerk.) *Actes du deuxième colloque Langues et Grammaire.* Université Paris 8. 110–124.

Lowenstamm, Jean. 1996. CV as the only syllable type. In: Jacques Durand és Bernard Laks (szerk.) *Current trends in phonology: models and methods.* European Studies Research Institute, University of Salford Publications. 419–442.

Polgárdi Krisztina. 2000. A magánhangzó∼zéró váltakozás a magyarban és a „csak CV"-elmélet. Ms., Szegedi Tudományegyetem.

Rebrus Péter. 2000. Morfofonológiai jelenségek. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 763–947.

Scheer, Tobias. 1996. Une théorie de l'interaction directe entre consonnes. Contribution au modèle syllabique CVCV, alternances e–∅ dans les préfixes tchèques, structure interne des consonnes et la théorie X-barre en phonologie. Doktori disszertáció, Université Paris 7.

Scheer, Tobias. 1997. Vowel–zero alternations and their support for a theory of consonantal interaction. In: Pier Marco Bertinetto, Livio Gaeta, Georgi Jetchev és David Michaels (szerk.) *Certamen Phonologicum III. Papers from the Third Cortona Phonology Meeting, April 1996.* Torino: Rosenberg & Seiler. 67–88.

Scheer, Tobias. 1998. A theory of consonantal interaction. *Folia Linguistica* **XXXII.3–4:**201–237.

Ségéral, Philippe és Tobias Scheer. 1999. The Coda mirror. Ms., Université Paris 7 és Université de Nice.

A VC-fonológiához

Dienes Péter. 2000. VC phonology: a theory of consonant lenition and phonotactics. Szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (budling.nytud.hu/˜dienes)

Dienes Péter és Szigetvári Péter. 1999. Repartitioning the skeleton: VC phonology. Ms., Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (budling.nytud.hu/˜szigetva/papers.html)

Szigetvári Péter. 1999. VC phonology: a theory of consonant lenition and phonotactics. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (budling.nytud.hu/˜szigetva/papers.html)